

TƏHLİL

KİÇİK DÖVLƏTLƏRİN MÜDAFİƏ STRATEGİYASININ MÜQAYISƏLİ TƏHLİLİ: GÜRCÜSTAN VƏ ERMƏNİSTANIN NÜMUNƏSİNDƏ

Hər bir dövlətin xarici siyasətinin, o cümlədən də müdafiə strategiyasının formalaşmasında əsas rol oynayan faktorların sırasında ölkənin coğrafi mövqeyi, geosiyasi yerləşməsi, ərazi tutumu, əhalisinin sayı, iqtisadi, hərbi, elmi - texniki potensialı mühüm yer tutur. Daha dəqiq desək, ölkələrin böyük və kiçik olması onların müdafiə, təhlükəsizlik strategiyalarının hazırlanmasında və həyata keçirilməsində əsas rol oynayır. Kiçik dövlətlərin müdafiə strategiyalarının, Gürcüstan və Ermənistanın nümunəsində müqayisəli təhlilinə keçməzdən öncə mövzu ilə bağlı bəzi məqamlara aydınlıq gətirməyə və ümumi dəyərləndirmə aparmağa ehtiyac olduğunu düşünürəm.

Kiçik dövlətlərin xarici siyasət, müdafiə strategiyaları ilə bağlı qərarlarını təhlil etməzdən əvvəl hansı ölkələri kiçik dövlət kimi müəyyənləşdirməli sualına cavab verilməlidir. Ümumiyyətlə, dövlətlər beynəlxalq münasibətlərdəki roluna görə fərqlənirlər və şərti olaraq bir neçə qrupa bölünürlər : a) fəvqəldövlətlər b) böyük dövlətlər c) regional dövlətlər d) kiçik dövlətlər. Tarixən, kiçik dövlətlər o dövlətlər hesab olunurdu ki, onlar böyük güc sayılmırdı, başqa sözlə desək, beynəlxalq düzənə hər hansı fərqlilik gətirmək və yaxud bu düzənin qaydalarını dəyişmək baxımından xeyli zəif qəbul olunurdu¹. Elmi – akademik dairələrdə “kiçik dövlətlər” amilinə ənənəvi baxış ondan ibarətdir ki, onların zəifliyi bu dövlətlərin material – kəmiyyət xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirilir : ərazinin kiçikliyi, əhali sayının azlığı, iqtisadi potensialının zəifliyi, hərbi imkanlarının məhdudluğu. Bu yanaşmanın məntiqi davamı olaraq qeyd olunur ki, kiçik dövlətlərin həm regional, həm də global səviyyədə siyasi istəklərini, milli maraqlarını təmin etmək imkanları xeyli azdır.²

¹ Bailes.A.J., Wivel A., Archer C., Small States and International Security : Europe and Beyond. Routledge, p. 264, 2014

² Jaquet L. The role of small state Within Alliance Sistem. In : Schou A and Brundtland A.O. Wiley – Interscience. 1971

Bununla belə, bəzi tədqiqatçılar dövlətin kiçikliyinin və yaxud onun xarici siyasət davranışının müəyyən edilməsində yalnız material faktorlara əsaslanmağı doğru hesab etmirlər. Məsələn, Danimarka NATO – da kiçik dövlətdir, ancaq Baltik dövlətləri ilə müqayisədə təsirli gücdür.³ Hərbi imkanlar və iqtisadi potensial meyarları ənənəvi maddi güc mənbələri kimi kiçik dövlətlərin çətinliklərini müəyyən etməyə imkan versə də onların xarici siyasət davranışlarını izah etməyə yetərli deyil. Kiçik dövlətlərin xarici siyasət davranışlarını müəyyən edən digər faktorlar kimi tarixi və coğrafi konteksti, strateji mühiti, qlobal və regional siyasi konyukturu qeyd etmək olar.

Dövlətlərin, o cümlədən də kiçik dövlətlərin üzləşdiyi təhdidlərə misal olaraq hərbi, siyasi olmaqla ənənəvi təhdidləri, həmçinin ekoloji, iqtisadi-sosial, kiber, hibrid olmaqla qeyri - ənənəvi təhdidləri göstərmək olar. Bu təhdidlərin bəzisi (hərbi-siyasi) hətta dövlətin mövcudluğuna birbaşa təhlükə yaradır. Əksər hallarda kiçik dövlətlər iqtisadi, siyasi, hərbi güclərinin məhdudluğu, resurslarının azlığı səbəbindən üzləşdiyi təhdidlərin önlənməsində ciddi problemlərlə qarşılaşırlar. Beləliklə, kiçik dövlətlər təhlükəsizlik dilemmasının doğurduğu şərtlər çərçivəsində həm xarici siyasət hədəfləri, həm də təhlükəsizlik, müdafiə strategiyaları ilə bağlı seçimlərini edirlər. Onu da əlavə etmək istərdim ki, bəzi tədqiqatçılar təhlükəsizlik dilemmasının iki vacib elementi olduğunu bildirirlər : təsir və avtonomluq (qərarları müstəqil qəbul etmək imkanı).⁴ Məhz təsir və avtonomluğu gücləndirmək marağı kiçik dövlətlərin təhlükəsizlik strategiyasında nəzərə aldığı əsas məqamlar kimi qəbul edilir.

Öz təhlükəsizliklərini təmin etmək, təsir imkanlarını gücləndirmək, müstəqilliklərini qorumaq məqsədi ilə kiçik dövlətlər seçim edərək müxtəlif müdafiə strategiyaları reallaşdırır. “Öz gücü”nü artırmaq, alyansları, risklərin azaldılmasını (Strategic Hedging) və neytrallığı bu strategiyalara aid etmək olar.

Kiçik dövlətlər təhlükəsizlik problemlərini həll etmək üçün qeyd etdiyimiz müdafiə strategiyalarını həyata keçirirlər. Məsələn, İsraili öz gücünü artırmaqla təhlükəsizliyini təmin edən kiçik dövlətlərdən hesab etmək olar. Hansı ki, artırılan hərbi – siyasi, iqtisadi, elmi – texnoloji güc düşmən dövlətlərlə əhatə olunmuş bu kiçik yəhudi dövlətinin təhlükəsizlik qayğılarını əhəmiyyətli dərəcədə aradan qaldırır.

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində təhdidlərə qarşı alyans siyasəti həyata keçirən çoxsaylı kiçik dövlətlər də var. Bu sırada NATO və digər hərbi siyasi bloklarda, müqavilələrdə iştirak edən xeyli sayda kiçik dövləti qeyd etmək olar. Əsas beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyələrindən biri olan realist (klassik) paradigmasından qaynaqlanan ənənəvi alyans və yaxud qüvvələr balansı (balance of power) nəzəriyyəsi tərəfdarlarının fikrincə təhdidləri önləmək məqsədi ilə kiçik dövlətlərin həyata keçirdiyi siyasət əsasən 2 üsulla reallaşdırılır : birincisi, potensial təhdid olan böyük gücə qarşı digər dövlətlərlə ittifaqa girərək qüvvələr nisbətində balans yaradılır. İkincisi, yenə də klassik realist nəzəriyyəsinin “məhsulu” olan yanaşmadan çıxış edərək təhdid edən gücün üstünlüyünü qəbul edib onunla ittifaqa daxil olur. (bandwagon policy). Kiçik dövlətlərin balans siyasətinə üstünlük verməsində potensial təhdidin coğrafi yaxınlığı amili mühüm rol oynayır. Balans siyasəti kiçik dövlətlərə təhlükəsizlik, müdafiə ilə bağlı təminatlar verməklə, onların beynəlxalq proseslərdə daha fəal rol oynamasına şərait

³ Bailes.A.J., Wivel A., Archer C., Small States and International Security : Europe and Beyond. Routledge, p. 326, 2014

⁴ Goetschel L. 1998, The Foreign and Security Policy Interests of Small States in today s Europe. Kluwer Academic Publishers, p. 18-19

yaratmaqla bərabər, daxili sistemlərinin möhkəmlənməsi üçün də ciddi imkanlar vəd edir. Ölkələr adətən gücə qarşı deyil, təhdidlərə qarşı balans yaradırlar və beynəlxalq münasibətlər sistemində balanslaşdırma daha çox yayılmışdır.⁵ İkinci üsul, təhdid edən gücün üstünlüyünü qəbul etmək, kiçik dövlətlərin məcburi seçimi kimi dəyərləndirilir. Kiçik dövlətlərin bu üsulu seçməsinin əsas səbəbi təhdid edən gücün yaratdığı daha real təhlükəsizlik riskləri ilə bağlı olur. Bütövlükdə, kiçik dövlətlərin təhdidlərə cavab kimi həyata keçirdikləri müdafiə strategiyalarının əsas məqsədi onların mövcudluğunu, təhlükəsizliyini, ərazi bütövlüyünü təmin etməkdən ibarətdir. Bununla belə, bir vacib məqam da qeyd olunmalıdır ki, alyans siyasətinin mənfi tərəfləri də mövcuddur. Əsas mənfi tərəf ondan ibarətdir ki, müdafiənin əvəzində böyük güclər kiçik dövlətlərin siyasi olaraq manevr etmək azadlıqlarını məhdudlaşdırmaqla bərabər, onların daxili və xarici işlərinə də müdaxilə edə bilirlər.⁶

Risqlərin azaldılması və neytrallıq siyasətini də kiçik dövlətlərin strateji seçimləri sırasında qəbul etmək olar. Risklərin azaldılması (Strategic Hedging) strategiyası çoxvektorlu siyasət həyata keçirməklə potensial itkilərin azaldılması kimi müəyyən edilir. Bu strategiya özündə birtərəfli siyasətdən imtina etməyi və regional güclərlə əlaqəli potensial riskləri, onlarla qarşıdurmaya getmədən azaltmağı ehtiva edir.⁷ Adətən kiçik dövlətlər hər hansı güc mərkəzinə özünün təhlükəsizlik maraqlarından çıxış edərək müdafiə etmək istəməyəndə bu siyasəti həyata keçirirlər. Ümumiyyətlə, kiçik dövlətlərin bir hissəsinin risklərin azaldılması strategiyasına üstünlük verməsinin əsas səbəbləri təhlükəsizlik baxımdan təhdidləri azaltmaq və iqtisadi zərərləri önləməkdən ibarətdir. Bu strategiyaları beynəlxalq münasibətlərdə praktiki olaraq həyata keçirən çox sayda dövlət var. Məsələn, bir çox Cənub – Şərqi Asiya dövlətləri ABŞ və Çin arasında təsir uğrunda mübarizədə risklərin azaldılması strategiyasına üstünlük verirlər və bununla da təhlükəsizlik qayğılarını minimuma endirirlər. Qeyd olunan strategiya onlara bir güc mərkəzinə bağlanmadan hər iki tərəflə əlaqələri davam etdirməyə imkan verir.⁸

Hər hansı güc mərkəzinə qoşulmaq istəməyən kiçik dövlətin həyata keçirdiyi strategiyalardan biri də neytrallıqdır. Neytrallıq, güc mərkəzləri ilə simmetrik strateji əlaqələr kimi müəyyən edilir. Hüquqi baxımdan neytral dövlətlərdən müharibələrdə iştirak və yaxud hər hansı tərəfi müdafiə etmək tələb olunmur. Eyni zamanda, bu dövlətlərin ərazi bütövlüyü və yaxud suverenliyi pozularsa özləri meydana çıxan bu pozuntunun aradan qaldırılmasına hazır olmalıdır.⁹ O da qeyd olunmalıdır ki, uzun müddət kiçik dövlətlər neytrallıq siyasətinə özlərinin mövcudluğunu təmin edən alternativ təhlükəsizlik strategiyası kimi yanaşıblar.

Beləliklə, kiçik dövlətlər bir çox amilləri (coğrafi, tarixi, siyasi, iqtisadi, hərbi və s.) nəzərə alaraq əvvəldə qeyd etdiyimiz bir – birindən fərqli təhlükəsizlik, müdafiə strategiyalarını həyata keçirirlər. Bu strategiyaların başlıca məqsədi kiçik dövlətlərin mövcudluğunu, təhlükəsizliyini, ərazi bütövlüyünü təmin etmək, onların iqtisadi - siyasi ehtiyaclarını qarşılamaqdan ibarətdir.

⁵ Stephen M. Walt; The origins of Alliances, Balancing and Bandwagoning; Cornell University Press, London, p. 148

⁶ Bailes.A.J., Rickli J.M., Thorhallsson B., Small States, Survival and Strategy: Europe and Beyond. Routledge, p. 264, 2014

⁷ <http://trendsresearch.org/insight/small-states-strategic-hedging-for-security-and-influence/>

⁸ Lee J.Y. Hedging strategies of the Middle Powers in East Asian Security: the Cases of South Korea and Malaysia. East Asia, 2017, p. 23-37

⁹ Goetschel L. 1999, Neutrality, a really Dead Concept ? Cooperation and Conflict, 32(2), pp .115-139

Dövlətlərin, o cümlədən də kiçik dövlətlərin təhlükəsizlik – müdafiə strategiyalarında önə çıxarılan əsas məqamlardan biri də regional aspektdir. Ümumiyyətlə, bir ölkənin milli təhlükəsizliyinin 2 əsas xarici siyasət prioriteti var : a) regional b) global. Dövlətin, milli təhlükəsizliyini təmin edərkən bu prioritetlərdən hansına daha çox üstünlük verməsi yerləşdiyi regionun geostrateji, siyasi, hərbi, iqtisadi, demografik, etno – siyasi, mədəni xüsusiyyətləri ilə birbaşa bağlıdır. Bir sözlə desək, regional sistemin zəif və yaxud güclü olması amili ölkənin təhlükəsizlik kontekstində xarici parametrlərini müəyyən edir. Regional sistemin zəif və yaxud güclü olduğunu müəyyən edən əsas faktorlar bunlardır : a) region ölkələrinin qarşılıqlı münasibətləri, neqativ (düşmənçilik) və pozitiv (dostluq, neytrallıq) kontekstdə b) regionda qüvvələr balansı c) regionun institutlaşması səviyyəsi. Qeyd etdiyimiz kriteriyalarla yanaşdıqda misal olaraq dünyada zəif regional sistemlər kimi Orta Şərqi, Mərkəzi Asiyanı, Cənubi Asiyanı və o cümlədən də, Cənubi Qafqazı, güclü regional sistem olaraq isə Qərbi və Mərkəzi Avropanı qeyd etmək olar. Bu baxımdan müxtəlif regionlarda yerləşən ölkələrin təhlükəsizlik – müdafiə strategiyalarında regional – global kontekstin prioritetliyini, fərqliliyini aydın başa düşmək mümkündür. Məsələn, İsrail və yaxud Türkiyənin təhlükəsizlik siyasətində regional aspekt daha öndə olsa da Fransa və ya Almaniyanın təhlükəsizlik strategiyasında global amil daha prioritetdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, Cənubi Qafqaz da dünyanın zəif regional sistemlərindən biri hesab olunur və bu zəiflik, həm də geniş yanaşdıqda bölgənin təhlükəsizlik mühitinə təsir edən amillərlə bağlıdır. Bütövlükdə, Cənubi Qafqazın təhlükəsizlik mühitinə təsir edən amilləri əsasən belə sıralamaq olar : bölgədə mövcud olan etno-siyasi münaqişələr, regionun hədsiz etnik hetoregenliyə (müxtəlifliyə) malik olması, region dövlətlərinin xarici siyasəti və qarşılıqlı münasibətləri, böyük dövlətlərin bölgədə toqquşan maraqları, regionun vacib, mürəkkəb coğrafi mövqeyi və təbii, enerji resursları ilə zəngin olması. Cənubi Qafqazın təhlükəsizlik mühitinə təsir edən amillər bölgə dövlətlərinin, o cümlədən də Gürcüstan və Ermənistanın müdafiə strategiyasında müəyyənləşdirici rol oynayır.

Gürcüstan və Ermənistanın müdafiə strategiyaları bu dövlətlərin xarici siyasət kursuna tamamilə uyğundur. Hər iki dövlətin müdafiə strategiyasında üstünlük verdiyi əsas istiqamət ittifaqlara qoşulmaq siyasətidir. Kiçik dövlətlər kimi Gürcüstan və Ermənistanın ittifaqlara qoşulmaq siyasətinin əsas səbəbi onların öz mövcudluğunu və təhlükəsizliyini təmin edəcək səviyyədə hərbi, iqtisadi gücə malik olmamalarıdır. Eyni kiçik regionda olmasına baxmayaraq bu iki dövlət tamamilə fərqli xarici siyasət və bu siyasətə uyğun olaraq spesifik müdafiə strategiyası həyata keçirir. Gürcüstan Qərblə yaxın əlaqələr quraraq Rusiyaya qarşı balans siyasəti həyata keçirərkən Ermənistan Moskvanın regional dominantlığını qəbul edir. Onu da qeyd etmək istərdim ki, Ermənistanın xarici siyasət və müdafiə strategiyası 1991 – ci ildən, Gürcüstanınkı isə 2003 – cü ildən əsasən dəyişməz olaraq qalır. Gürcüstan və Ermənistanın həyata keçirdikləri fərqli müdafiə strategiyalarının əsasında ilk növbədə bu dövlətlərin özlərinə qarşı həyati təhdid hesab etdikləri amillər dayanır.

Gürcüstanın xarici siyasətinin qısa təhlili

Müstəqilliyinin ilk illərindən Gürcüstanın xarici siyasət strategiyasında ciddi dəyişikliyin baş vermədiyini qeyd etsək, yanılmırıq. Bunun da əsas səbəbi, fikrimcə, Gürcüstan xarici siyasətini müəyyən edən amillərin təbiətinin dəyişməz olaraq qalmasıdır. Son 28 ildə Gürcüstanı idarə edən

bütün iqtidarların dövründə ölkənin xarici siyasət istiqaməti əsasən qərbyönümlü olmuşdur. Gürcüstanın qərbyönümlü xarici siyasətinin əsası Şevarnadzenin hakimiyyəti illərində (1992 – 2003) qoyulsa da, 2003 – cü ildən sonra ölkənin Avro – Atlantik məkana inteqrasiyası daha ardıcıl, məqsədyönlü və qəti olmuşdur. Onu da əlavə etmək istərdim ki, məhz ilk dəfə Şevarnadze hökuməti 2002 – ci ildə ölkəsinin NATO –na qoşulması üçün Alyansdan dəvət istədi.¹⁰ Ümumiyyətlə, Gürcüstan xarici siyasətində Avro – Atlantik məkana inteqrasiya xəttinin prioritet olmasının əsas səbəblərini belə qeyd edə bilərik : a) təhlükəsizlik konteksti - gürcü cəmiyyəti Abxaziya və Cənubi Osetiyadakı roluna görə Rusiyanı işğalçı və ən böyük təhdidlərdən biri kimi görür; b) tarixi kontekst – gürcü elitası 1800 – 1991 - ci illəri Gürcüstanın Rusiya imperiyası tərəfindən işğal dövrü kimi qəbul edir. Nəticə etibarilə Rusiya və Gürcüstan arasında mövcud olan gərginliyi dərin köklərə malik olmaqla sistemli hesab etmək olar; c) gürcü cəmiyyəti özünü mənəvi – psixoloji olaraq avropalı kimi tanıyır; d) ölkənin siyasi – iqtisadi maraqları Gürcüstanın Avro – Atlantik məkanın bir hissəsi olmasını zəruri edir.

Beləliklə, rəsmi Tiflisin xarici siyasət strategiyasında beynəlxalq münasibətlərin 3 vacib aktoru (NATO, Aİ, ABŞ) ilə münasibətlərin dərinləşdirilməsi prioritet olaraq qəbul edilir və bu istiqamətdə qarşılıqlı olaraq xeyli işlər görülüb. Buna baxmayaraq, Gürcüstan hələ də hər 3 güc mərkəzi ilə münasibətlərində əsas məqsədlərinə çatıb bilməyib. Belə ki, ölkənin NATO və Aİ üzvlüyü yaxın perspektivdə qeyri – müəyyən görünür, Birləşmiş Ştatlar isə Gürcüstana NATO – dan kənar təhlükəsizlik qərantiyası verməkdə həvəsli görünür. Bütün bu amillər Gürcüstan ətrafında ilk növbədə təhlükəsizlik risklərini periodik olaraq artırır.

Son 29 ildə Gürcüstan – Rusiya münasibətləri bir çox əsaslı amillərin neqativ təsiri ilə kifayət qədər gərgin, mürəkkəb və starteji tərəfdaşlıq ruhundan uzaq olmuşdur. İki dövlət arasında münasibətlərdə “qırılma” nöqtəsi 2008 – ci ildə Cənubi Osetiyada baş verən “5 günlük müharibə” və onun doğurduğu hərbi – siyasi, iqtisadi, diplomatik nəticələr olmuşdur. Bununla belə, 2012 – ci ildən Saakaşvili iqtidarını əvəz edən “Gürcü arzusu” hökuməti Rusiya ilə mövcud olan kəskin münasibətləri yumşaltmağı özündə ehtiva edən konseptual yanaşma ortaya qoydu və bu istiqamətdə praktiki addımlar atmağa başladı. “Gürcü arzusu” hökumətinin Rusiya ilə münasibətləri nisbətən normallaşdırmaq siyasətinin əsas səbəblərindən biri rəsmi Moskvanı Gürcüstanla bağlı yeni “qorxulu” plarlardan çəkəndirmək məqsədi daşımışdır. Eyni zamanda Gürcüstan iqtisadiyyatının zəif olması və Rusiya bazarlarının gürcü məhsullarının ixracında mühüm rol oynaması da rəsmi Tiflisin şimal qonşusu ilə bağlı xarici siyasət strategiyasında nəzərə aldığı vacib məqamlardan biridir. Xüsusilə 2013 – cü ildən sonra, gürcü məhsullarının rus bazarlarına idxalına icazə verilməsi ilə iki ölkə arasında ticarət əlaqələri xeyli genişləndi.¹¹ Rusiya – Gürcüstan əlaqələrində digər vacib iqtisadi amil Rusiyada yaşayan çoxsaylı gürcü diasporunun ölkələrinə göndərdiyi pul vəsaitləridir. Hansı ki, bu vəsaitlər kənardan göndərilən pul köçürmələrinin təxminən yarısını təşkil edir.¹²

Rəsmi Tiflisin son 8 ildə Qərblə bütün səviyyələrdə münasibətləri dərinləşdirmək siyasəti ilə paralel olaraq Rusiya ilə də ehtiyatlı davranışını, rəsmi Moskvanı qıcıqlandıran addımlardan çəkinməsinə Gürcüstan xarici siyasətinin əsas elementlərindən hesab olunmalıdır. Bütün bunlarla bərabər, bəzi

¹⁰ NATO, “Relations with Georgia,” December 8, 2015, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_38988.htm?selectedLocale=en.

¹¹ “Georgia’s Foreign Trade in 2013,” Civil Georgia, 24 January 2014, available at <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=26885>.

¹² Givi Melkadze, “Labor Migration and Remittances to Georgia,” ISET Economist, 26 September 2012, available at <http://www.iset.ge/blog/?p=779>

təhlilçilərə görə Rusiyanın Abxaziya və Cənubi Osetiyanı Gürcüstandan “qoparması” rəsmi Moskvanın Gürcüstanı olan geostrateji maraqlarını azaltmışdır. Onların fikrincə, Rusiyanın “müstəqilliyini” tanıdığı Gürcüstan ərazilərini, Cənubi Osetiyanı və Abxaziyanı nəzarətə götürməklə, bu regionlarda hərbi bazalarını yerləşdirməklə Cənubi Qafqazda hərbi – siyasi iştirakını möhkəmləndirir və Gürcüstanın da Qərbin əsas strukturlarına tam inteqrasiyasını əngəlləyir.

Regional aspekt, Gürcüstan xarici siyasətində diqqət yetirilməli əsas məqamlardan biri kimi qəbul olunmalıdır. Rəsmi Tiflisin Cənubi Qafqazın digər iki respublikası (Azərbaycan, Ermənistan) ilə qarşılıqlı münasibətləri tamamilə fərqli xarakterə, amillərə əsaslanır və regionun geosiyasi konfigurasiyasının formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Ötən əsrin 90 – cı illərinin əvvəllərindən Azərbaycan-Gürcüstan münasibətləri regiondaxili və ondan kənar geosiyasi, geoiqtisadi proseslərin təsiri ilə formalaşmışdır. Hər iki ölkənin geosiyasi, iqtisadi, təhlükəsizlik maraqlarının əsasən üst – üstə düşməsi, regiondakı qüvvələr nisbəti Bakı və Tiflisi təbii müttəfiqə çevirir. Gürcüstanın coğrafi yerləşməsi Azərbaycanın bu ölkənin ərazisindən özünün enerji resurslarını dünya bazarına çıxarması və nəqliyyat dəhlizi kimi istifadə üçün unikal imkanlar verir. Rəsmi Bakı da bu imkanlardan yararlanaraq Ermənistan, İran və Rusiyadan yan keçməklə Gürcüstanla birgə böyük enerji, nəqliyyat layihələrini həyata keçirmişdir. Qeyd etdiyimiz enerji və nəqliyyat layihələri vasitəsi ilə Azərbaycan və Gürcüstan qarşılıqlı olaraq özlərinin enerji təhlükəsizliklərini, Avropaya, Türkiyəyə etibarlı çıxışlarını təmin edirlər. Xüsusilə, enerji layihələri yalnız bu ölkələrin deyil, həm də Türkiyənin, Avropanın enerji təhlükəsizliyində əhəmiyyətli rol oynayır. Eyni zamanda Azərbaycan – Gürcüstan münasibətlərində hər iki tərəfdən nəzərə alınmalı digər fakt, Gürcüstanda kompakt yaşayan etnik azərbaycanlılardır.¹³ Bəzi hallarda Gürcüstanda sayına görə ən böyük etnik azlıq olan azərbaycanlılara qarşı qeyri – adekvat münasibət iki ölkə arasında müəyyən problemlərin, anlaşılmazlıqların yaranmasına səbəb olur. Ümumiyyətlə, Gürcüstan – Azərbaycan münasibətlərini problemlərdən xali hesab etmək doğru olmazdı. Bu problemlərə həm də iki ölkə arasında ərazi – sərhəd mübahisələrini, tarixi – etnoqrafik kontekstdə bəzi nüansları əlavə etmək olar. Onu da qeyd etmək istərdim ki, bütün bu problemlər iki ölkə arasında strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinin xarakterini dəyişəcək səviyyədə deyil.

Azərbaycan – Gürcüstan münasibətlərində daha bir vacib məqam regiondaxili geosiyasi – təhlükəsizlik konfigurasiyasının, qüvvələr düzümünün hər iki ölkəni strateji müttəfiqə çevirməsi amilidir. Rusiya və İranın regional siyasəti, Ermənistanın bu iki dövlətlə eyni xəttə olması Azərbaycan və Gürcüstanı öz müstəqilliklərini qorumağa, dünyaya inteqrasiya olunması üçün birgə siyasət həyata keçirməyə təşviq edir. Xüsusilə, artıq son illərdə regionda Rusiya-Ermənistan-İran üçbucağının neqativ təsirlərini azaltmağa yönəlmiş Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə müttəfiqliyi də formalaşmışdır. Beləliklə, Azərbaycan-Gürcüstan münasibətlərinin xarakterini regionda mövcud olan geosiyasi reallığın və hər iki ölkənin təhlükəsizlik qayğılarının müəyyən etdiyini tərəddüdsüz qəbul etmək olar.

Gürcüstanın Ermənistanla münasibətlərinin təbiətini müəyyən edən əsas amilləri belə sıralamaq olar : coğrafi yerləşmə, qonşuluq, iqtisadi - ticari maraqlar, dini – mədəni yaxınlıq, tarixi əlaqələr, regional geosiyasi konyuktur, Gürcüstanda etnik erməni icmasının mövcudluğu. Hər iki ölkənin münasibətlərini təhlil edərkən bu münasibətlərdə neqativ məqamların pozitiv məqamları üstələdiyini

¹³ Д.Ейвазов, Безопасность Кавказа и стабильность развития Азербайджанской Республики, Баку, 2004,с.187

aydın görmək olar. Ermənistanın regionda Rusiyanın strateji müttəfiqi olması, Gürcüstanda yaşayan etnik erməni icmasının (Cavaxetiya bölgəsi) gizli separatizmə meyilliliyi rəsmi Tiflisi narahat edən əsas məqamlar kimi qeyd olunmalıdır. Bu yerdə tanınmış amerikan politoloqu S.Kornellin fikirlərini xatırlamaq yerinə düşərdi : “ Gürcüstanda Ermənistana rusların Qafqazdakı “Troya atı “ kimi baxılır. Bu hal isə davamlı olaraq İrəvan-Tiflis münasibətlərinin pisləşməsinə, Azərbaycan – Gürcüstan əlaqələrinin, həm ikitərəfli səviyyədə, həm də GUAM çərçivəsində möhkəmlənməsinə səbəb olur.”¹⁴

Gürcüstan – Ermənistan münasibətlərində diqqət yetirilməli digər vacib məqam Tiflis və İrəvanın bir-birlərinin etno-ərazi münaqişələrinə həssas yanaşmalarıdır. Gürcüstanın özünün separatizmdən əziyyət çəkən ölkələrdən biri olmasına və ərazi bütövlüyü konsepsiyasını prinsipial olaraq dəstəkləməsinə baxmayaraq, rəsmi Tiflis Ermənistan – Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə münasibətdə əsasən bitərəf qalır, sadəcə olaraq Minsk Qrupunun yanaşmasını təsdiqləmək və qonşularını dil tapmağa çağırmaqla kifayətlənir. Eynilə, Ermənistan da Moskva ilə yaxın əlaqələrinə baxmayaraq Cənubi Osetiyanın və Abxaziyanın “müstəqilliyini” bu günə kimi tanımayıb və 2008 ci ildə baş verən Rusiya – Gürcüstan müharibəsində də neytrallığını qoruyub saxlayıb. İrəvan Gürcüstan ərazisindəki məlum münaqişələrə münasibətdə neytral mövqeyini bu gün də davam etdirir. Bu münaqişələrə dair Ermənistan tərəfindən edilən şərhlər isə bölgədəki sabitliyin təmin edilməsinin vacibliyi ilə bağlı ümumi çağırışlarla məhdudlaşır.¹⁵

Gürcüstan xarici siyasətində digər regional “oyunçular” olan Türkiyə və İranla da münasibətlərə xüsusi önəm verir. Rəsmi Tiflisin Türkiyə ilə münasibətlərdə prioritet hesab etdiyi faktorlar ölkənin regional iqtisadi və təhlükəsizlik maraqları ilə bağlıdır. Son illərdə Gürcüstan iqtisadi – ticari, enerji, təhlükəsizlik – müdafiə sahələrində Türkiyə ilə əməkdaşlığı xeyli genişləndirib. Xüsusilə enerji və təhlükəsizliklə bağlı yalnız ikitərəfli deyil, üçtərəfli (Azərbaycan – Gürcüstan – Türkiyə) tərəfdaşlıq münasibətlərinin ciddi əsaslarının formalaşdığını qeyd edə bilərik. Məhz bu əməkdaşlığın nəticəsində regionda böyük enerji, nəqliyyat layihələri (BTC, Bakı-Tiflis –Ərzurum qaz kəməri, Cənub Qaz Dəhlizi, Bakı – Tiflis – Qars dəmiryol xətti və s.) həyata keçirilib. 2012 – ci ilin iyununda üç ölkənin xarici işlər nazirlərinin birgə imzaladığı Trabzon bəyannaməsi regionda Gürcüstan – Azərbaycan – Türkiyə münasibətlərinin ümumi konturlarını müəyyənləşdirdi. Konseptual yanaşdıqda Gürcüstan, ilk növbədə, Rusiya amilinə görə Türkiyənin Cənubi Qafqazda cərəyan edən proseslərdə fəal iştirakında maraqlıdır. İki ölkə arasında strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinə baxmayaraq, son illərdə Gürcüstan – Türkiyə münasibətlərində meydana çıxan bəzi problemləri də nəzərdən qaçıрмаq doğru olmazdı. Türkiyənin Osmanlının keçmiş əraziləri olan Acarıstan və Abxaziyada təsirinin artması rəsmi Tiflisi narahat edən əsas məqamlardandır. Xüsusilə Türkiyənin tanınmamış Abxaziya Respublikası ilə qeyri – rəsmi siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələr qurması zaman – zaman Tiflis – Ankara münasibətlərində gərginlik yaradır.

Gürcüstan və İranın dünya siyasətinə, ABŞ – na, Avro – Atlantik institutlara yanaşmasında kəskin fərqlər olsa da hər iki dövlət qarşılıqlı siyasi – iqtisadi münasibətlərin inkişaf etdirilməsində maraqlıdır. Xüsusilə də son 10 ildə iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələr xeyli genişlənmişdir və bu gün İran Gürcüstanın iqtisadi-ticari baxımdan əsas tərəfdaş dövlətlərindən biridir. 2010 – cu ildə iki dövlət

¹⁴ Svante E.Cornell, *Small Nations and Great Powers*, p.395.

¹⁵ Haroutiun Khachatryan, “Armenian Society Shares Common Views on Georgian-Russian War and Its Consequences,” *Central Asia–Caucasus Analyst*, September 3, 2008, <http://old.cacianalyst.org/?q=node/4934/print>.

arasında İran Gürcüstan vətəndaşlarının vizasız gediş - gəlişini təmin edən saziş imzalandı.¹⁶ Məhz bu sazişdən sonra iki ölkə arasında ticarət əlaqələri xeyli artmışdır. Onu da qeyd etmək istərdim ki, iki ölkə arasında iqtisadi – ticari əlaqələr 2010 – cu ilə kimi xeyli zəif olmuşdur. Buna baxmayaraq, həmin dövrdə Gürcüstan – İran arasında iqtisadi – ticari əlaqələrin sürətlə genişlənməsi bəzi Qərb paytaxtlarında narahatlıqla qarşılandı və nəhayət, ABŞ – nın rəsmi Tiflisə təzyiqlərindən sonra 2010 – cu ildə imzalanmış viza məhdudiyətlərini aradan qaldıran saziş ləğv olundu. Ümumiyyətlə, İran Cənubi Qafqaz siyasətində Gürcüstan amilinə xüsusi əhəmiyyət verir və regionda təsir imkanlarını artırmaq üçün bu ölkə ilə əlaqələrə fürsətlərdən biri kimi yanaşır. Gürcüstan isə, rəsmi Tehranın regionda siyasi fəallığına bir qədər ehtiyatla yanaşsa da İranla iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsində maraqlı olduğunu nümayiş etdirir.

Ermənistanın xarici siyasətinin qısa təhlili

Ermənistan xarici siyasət strategiyasının müəyyənləşməsində rol oynayan amillər sırasında ilk yeri Ermənistan – Azərbaycan münaqişəsi və onun doğurduğu hərbi – siyasi nəticələr tutur. Məhz bu münaqişə nəticəsində Ermənistan qonşu Azərbaycanla artıq 30 ildir ki, müharibə vəziyyətindədir, qonşu Türkiyəylə sərhədlər bağlanıb, ikitərəfli münasibətlər “dondurulub”. Əvəzində Ermənistan hərbi-siyasi, iqtisadi baxımdan Rusiyadan tam asılı vəziyyətə düşüb. Ermənistanın regionda özünü geosiyasi baxımdan “sıxılmış” və təhdidlər arasında hiss etməsi onun təhlükəsizlik qayğılarını həm xarici siyasət, həm də müdafiə strategiyasında üst səviyyəyə qaldırır. Bu baxımdan realistlərin “qorxu ölkələrin xarici siyasətini və hərbi yanaşmasını formalaşdırır”¹⁷ fikrini Ermənistanın xarici siyasətinə də aid etmək olar. Belə demək mümkündürsə, təhlükəsizlik faktoru Ermənistanı regionda maraqları və təsir imkanları olan böyük gücə “sığınmağa” vadar edir. Rusiyanın təmsalında böyük gücün himayəsini qəbul edən Ermənistan həm təhlükəsizliyini, həm də regionda digər hərbi – siyasi maraqlarını, iddialarını təmin edir. Eyni zamanda, Rusiya da Ermənistanla müttəfiqlikdən özünün “arxa bağçası” hesab etdiyi regionda geosiyasi, geostrateji, hərbi maraqlarını təmin etmək üçün istifadə edir.

Ermənistan və Rusiya arasında formalaşmış “sıx” əlaqələr İrəvanın Moskvanın aparıcı rol oynadığı çoxtərəfli təşkilatlarda, xüsusilə də Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatında və Avrasiya İqtisadi İttifaqında fəal iştirakını təmin edir.¹⁸ Digər vacib məsələ, rəsmi İrəvanın birbaşa xarici siyasət strategiyasına bağlı olmasa da Ermənistanın iqtisadi təhlükəsizliyinə, xüsusən də enerji sektoruna aiddir. Hansı ki, bu amillər də dolayısıyla Ermənistanın xarici və müdafiə strategiyasının müəyyənləşməsində ciddi rol oynayır. Rusiyanın Ermənistan iqtisadiyyatında, o cümlədən iri sənaye komplekslərinə sahib olmasında, enerji, nəqliyyat, telekommunikasiya sektorlarında əsas payçı kimi çıxış etməsi Ermənistanın Rusiyadan asılılığını xeyli artırır. Bu vəziyyət Rusiyaya “yerkökü və çubuq” siyasətini həyata keçirməyə imkan verir: Ermənistan öz siyasi loyallığı və güzəştləri müqabilində Rusiyanın himayəsini qazanır. Ümumiyyətlə, iki ölkə arasında tarixi, geostrateji, hərbi amillərə

¹⁶ “Georgia, Geopolitics, and Iran,” The Economist, November 8, 2010, http://www.economist.com/blogs/eastern_approaches/2010/11/georgia_geopolitics_and_iran.

¹⁷ B.Buzan, People, States and Fear, 1991, p. 192

¹⁸ CIA, “Armenia,” The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/am.html>.

əsaslanan müttəfiqlik regionun hazırki geosiyasi konfigurasiyasının formalaşmasında ciddi rol oynayır.

Son iyirmi doqquz ildə, yəni Cənubi Qafqaz respublikaları müstəqilliklərini əldə etdikdən sonra Azərbaycan – Ermənistan münasibətlərini, daha dəqiq desək hər iki ölkənin müharibə vəziyyətində olmasını regional təhlükəsizlik mühitinə təsir edən ən böyük neqativ faktor kimi qeyd etmək olar. Dağlıq Qarabağ və ətrafının Ermənistan tərəfindən işğal edilməsi, işğal vəziyyətinin hələ də davam etməsi iki ölkə arasında münasibətlərin kəskinləşməsində “detanator” rolunu oynamaqdadır. Ermənistanın Dağlıq Qarabağ və ətrafını işğal edərək nəzarətdə saxlaması rəsmi İrəvana bir sıra üstünlüklər versə də (hərbi-strateji, siyasi, iqtisadi və s.) eyni zamanda qonşu dövlətin “geosiyasi dalanda” da qalmasına səbəb olmuşdur. Təcavüzkar siyasəti Ermənistanın son iyirmi ildə Cənubi Qafqazda Azərbaycanın təşəbbüsü və iştirakı ilə reallaşdırılan bütün geosiyasi, geoiqtisadi layihələrdən kənar qalması və özünü təcridi ilə nəticələnməşdir.

İran Ermənistanın regionda əsas strateji tərəfdaşlarından biri kimi qəbul etmək olar. İki ölkə arasında demək olar ki, əksər sahələrdə (iqtisadi-ticari, enerji, siyasi, diplomatik) yüksək səviyyəli tərəfdaşlıq münasibətləri formalaşmışdır. İran, Ermənistanın dördüncü ən böyük ticarət tərəfdaşı hesab olunur.¹⁹ Gürcüstanla bərabər, İran Ermənistanın dünyaya çıxışını təmin edir. Eyni zamanda, Ermənistan da beynəlxalq sanksiyalar altında olan İranın Avrasiya İqtisadi İttifaqı bazarlarına çıxışında yaxından iştirak edir. İran, Rusiyadan sonra Ermənistanın əsas qaz təchizatçısıdır. İrəvan, həm də Tehrandan aldığı qazın əvəzində İranın Ermənistan ərazisində tikdiyi elektrik stansiyalarından hasil etdiyi elektrik enerjisi ilə cənub qonşusunu təmin edir. İki ölkənin də önəm verdiyi, ancaq hələ də reallaşdırılması mümkün olmayan iri layihələrdən biri də İranla Ermənistanı birləşdirən dəmir yolunun tikintisidir. 3.5 milyard dollar dəyərində qiymətləndirilən bu layihə reallaşdırılırsa blokada vəziyyətində olan Ermənistanın Fars Körfəzinə effektiv çıxışı təmin edilər. İki ölkə arasında razılaşdırılan layihənin bu günə qədər həyata keçirilməməsinin əsas səbəbi kimi maliyyə çatışmazlığı göstərilir.

İran regional siyasətində Azərbaycan və Türkiyə arasında “sıxılmış” vəziyyətdə olan Ermənistanı vacib siyasi – diplomatik dəstək verir. Azərbaycanla münasibətlərində bir sıra görünən və görünməyən ciddi problemlərinə görə İranın Ermənistanı verdiyi bu dəstək rəsmi İrəvan üçün olduqca mühüm əhəmiyyət daşıyır. Ümumiyyətlə, İran – Ermənistan – Rusiya bir çox enerji və təhlükəsizlik layihələrində birgə iştirak edərək bölgədə formalaşan Şərqi – Qərbi oxuna (Azərbaycan – Gürcüstan – Türkiyə) qarşı Şimal – Cənub oxunu (Rusiya – Ermənistan – İran) təşkil edir.

Ermənistan – Türkiyə münasibətlərini ümumi olaraq ən yumşaq halda xeyli zəif və yaxud “dondurulmuş” hesab etmək olar. 1991 – ci ildə, Türkiyə Ermənistanın müstəqilliyini ən tez tanıyan dövlətlərdən olsa da rəsmi Ankara 1993 – cü ilin aprelindən, daha dəqiq desək, Kəlbəcərin erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğalından sonra işğalçı qonşusu ilə sərhədlərini bağladı, diplomatik münasibətlərini kəsdi. Bütövlükdə, Ermənistan – Azərbaycan münasibətləri və ermənilərin iddia etdiyi qondarma 1915 – ci il “soyqırımı” iki ölkə arasında münasibətlərin normallaşmasını əngəlləyən başlıca faktorlar kimi qəbul olunmalıdır.

¹⁹ European Commission Directorate-General for Trade, “European Union, Trade in Goods with Armenia,” October 20, 2015, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113345.pdf.

Ermənistan, böyük hərbi potensiala malik və Azərbaycanın strateji müttəfiqi olan Türkiyəni, özünün mövcudluğuna ən böyük təhlükələrdən biri kimi qəbul edir və xarici siyasət strategiyasında bu amili xüsusi olaraq nəzərə alır. Bütün bunlara baxmayaraq, 2000 – ci illərin əvvəllərindən iki ölkə arasında münasibətlərin normallaşması ilə bağlı hər iki tərəfdən dövlət və qeyri – dövlət xətti ilə bəzi təşəbbüslər göstərilmiş, ancaq bu cəhdlər hər hansı nəticə verməmişdir. Məsələn, 2001 – ci ildə, Türkiyə və Ermənistanın vətəndaş cəmiyyətinin nümayəndələrinin iştirakı və ABŞ da daxil olmaqla bəzi Qərb dövlətlərinin maliyyə dəstəyi ilə Türk – Erməni Uzlaşma Komissiyası yaradıldı.²⁰ Bu komissiyanın yaradılmasında məqsəd hər iki cəmiyyətdə qarşılıqlı olaraq etimad mühitini formalaşdırmaqdan ibarət idi. Ermənistan və Türkiyə arasında münasibətlərin qaydaya salınması ilə bağlı edilən növbəti cəhd, ABŞ, İsveçrə diplomatlarının vasitəçiliyi ilə aparılan danışıqlar nəticəsində 2009 – cu ilin oktyabrında iki dövlət arasında Sürix protokolunun imzalanması ilə yekunlaşdı. Sürix protokolu bir sıra səbəblərdən (Azərbaycanın haqlı etirazı, Ermənistan daxilində müxalifətin müqaviməti, Erməni diasporunun mövqeyi və s.) nə Türkiyə, nə də Ermənistan parlamenti tərəfindən ratifikasiya edilməyərək həyata keçirilməmiş qaldı. Beləliklə, son 27 ildə iki ölkə arasında münasibətlərin xarakterində ciddi dəyişiklik baş verməyib.

Ermənistanın xarici siyasətində prioritet kimi qəbul etdiyi məqamlardan biri də beynəlxalq münasibətlər sisteminin mühüm aktorları olan ABŞ, NATO və Aİ – lə qarşılıqlı əlaqələrdir. İrəvanın Moskva ilə sıx tərəfdaşlığı Ermənistanın qeyd etdiyimiz güc mərkəzləri ilə, xüsusilə də ABŞ – la bir çox sahələrdə əməkdaşlığına mane olmur. ABŞ – Ermənistan münasibətlərinə təsir göstərən amilləri əsasən qısa olaraq belə qeyd etmək olar : Vaşinqtonun Cənubi Qafqazda geosiyasi maraqları və bu maraqlardan irəli gələn fəal diplomatiyası, İrəvanın geostrateji, iqtisadi – siyasi maraqları, ABŞ – da kifayət qədər təşkilatlanmış və siyasi baxımdan xeyli fəal olan erməni lobbisinin mövcudluğu. Qeyd etmək istərdim ki, ABŞ Rusiyadan sonra ikinci ən böyük erməni diasporunun yaşadığı ölkədir.²¹

Avropa İttifaqı Ermənistanın ən böyük ticarət tərəfdaşdır və hər iki tərəf son illərdə münasibətlərin bütün səviyyələrdə inkişaf etdirilməsində maraqlı olduğunu nümayiş etdirib. Ermənistan 2004 – cü ildə Avropa Qonşuluq Siyasətini imzalayıb, 2009 – cu ildən isə İttifaqın “Şərq Tərəfdaşlığı” proqramına qoşulub.²² Dörd il aparılan danışıqlardan sonra 2013 – cü ildə Ermənistan Avropa İttifaqı ilə Assosiasiya Sazişini imzalamağa xeyli yaxınlaşmışdı, ancaq əksər təhlilçilərin də gəldiyi qənaətə görə İrəvan son anda Rusiyanın sərt təzyiqləri nəticəsində qərarını dəyişərək Moskvanın təşəbbüsü ilə yaradılan Gömrük və Avrasiya İqtisadi İttifaqına qoşulmalı oldu. Həmin dövrdə Ermənistan düşmüş olduğu vəziyyətdən çıxmaq üçün həm Aİ ilə Assosiasiya Sazişini, həm də Avrasiya İqtisadi İttifaqına qoşulmaq üçün yeni təşəbbüs irəli sürsə də İrəvanın bu təklifi Brüssel tərəfindən qəbul edilmədi. Buna baxmayaraq, tərəflər 2015 – ci ildən tərəfdaşlıqla bağlı yeni saziş imzalamaq məqsədi ilə növbəti danışıqlara başladılar və bu danışıqların nəticəsi olaraq 2017 – ci ilin noyabrında Ermənistan və Aİ arasında Hərtərəfli və Geniş Tərəfdaşlıq haqqında Saziş imzalandı. Saziş Ermənistana Aİ ilə bütün, o

²⁰ Turkish Armenian Reconciliation Commission (TARC), “Terms of Reference,” <http://www1.american.edu/cgp/TARC/tor.htm>; Moorad Mooradian, “Reconciliation: A Case Study of the Turkish-Armenia Reconciliation Commission” (Working Paper 24, School for Conflict Analysis and Resolution, George Mason University, Arlington, VA, March 2004), 19, http://scar.gmu.edu/wp_24_mooradian.pdf.

²¹ Nanore Barsoumian, “WikiLeaks: U.S. Ambassadors ‘Decipher’ Armenian American Diaspora,” Armenian Weekly, September 15, 2011, <http://armenianweekly.com/2011/09/15/wikileaks-u-s-ambassadors-’decipher’-armenian-american-diaspora/>.

²² Yekaterina Poghosyan, “Armenia’s Receding European Ambitions,” Institute for War and Peace Reporting, October 18, 2013, <http://iwpr.net/report-news/armenias-receding-european-ambitions>.

cümlədən də siyasi və təhlükəsizlik səhələrində də əməkdaşlıq etməyə imkan verir. Bu sənədin 2013 – cü ildə imzalanması nəzərdə tutulan Assosiasiya Sazişindən əsas fərqi ondan ibarətdir ki, Ermənistan və Avropa İttifaqı arasında azad ticarət zonasının yaradılmasını özündə ehtiva etmir. Hal – hazırda Ermənistan – Aİ münasibətləri tərəflərin 2017 – ci ildə imzaladığı Hərtərəfli və Geniş Tərəfdaşlıq haqqında Sazişlə tənzimlənir. Onu da qeyd etmək istərdim ki, son iki ildə yeni Ermənistan hökuməti Aİ ilə daha sıx tərəfdaşlıq münasibətləri formalaşdırmaq üçün ciddi səylər göstərir.

Gürcüstanın müdafiə strategiyası

Son illərdə rəsmi Tiflisin təhlükəsizlik kontekstində şimal qonşusuna münasibətdə bəzi yumşalmalar müşahidə olunsada Gürcüstan hələ də Rusiyanı milli təhlükəsizliyinə ciddi təhdid olaraq qəbul edir və bu təhdidi neytrallaşdırmaq üçün Qərbin əsas hərbi – siyasi, iqtisadi ittifaqları (NATO, Aİ) ilə, o cümlədən də ABŞ – la ikitərəfli əlaqələri müttəfiqlik səviyyəsinə çatdırmağa çalışır. Bütün siyasi səviyyələrdə Gürcüstan rəhbərliyi, ölkəni Avroatlantik qurumlara inteqrasiya etmək niyyətindədir və xüsusən də NATO – nu təhlükəsizliklərinin yeganə qarantı hesab edir.²³ Bütövlükdə gürcü cəmiyyəti, kiçik istisnalarla, Atlantik alyansa daxil olmağı özlərinin strateji hədəfi hesab edir və bu istiqamətdə hökumətin apardığı ardıcıl, ciddi səylərlə müşahidə olunan fəaliyyəti açıq-aydın müdafiə edir.

Gürcüstanın təhlükəsizlik – müdafiə strategiyasında Rusiya amili

Rəsmi Tiflisin müdafiə strategiyasında mühüm yer tutan NATO və ABŞ – ilə əməkdaşlığa keçməzdən öncə Gürcüstanın əsas təhdid kimi qəbul etdiyi Rusiya amilinə qısa nəzər salaq. Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra Gürcüstan – Rusiya münasibətlərində daimi gərginlik yaradan əsas faktorlar Abxaziya və Cənubi Osetiyanın statusları olmuşdur. 2008 – ci ilin avqustunda Cənubi Osetiyada baş verən “5 günlük müharibə “ dövründə və ondan sonra iki ölkə arasında münasibətlər ən aşağı səviyyəyə endi. 2012 – ci ildən sonra iki ölkə arasında münasibətlər bir qədər inkişaf etsə də Rusiya hələ də Gürcüstanın təhlükəsizlik düşüncəsində təcavüzkar kimi qəbul edilir. Abxaziya və Cənubi Osetiyanı müstəqil dövlət kimi tanıdıqdan sonra Rusiya hərbi bazalarını Gürcüstanın hər iki bölgəsində yerləşdirmişdir. Ümumiyyətlə, Rusiyanın Cənubi Qafqazda mövcud olan üç hərbi bazasından ikisi Abxaziya və Cənubi Osetiyadadır. Onu da qeyd etmək istərdim ki, hər iki ayrılmış regionun hərbi qüvvələri 2018 – ci ilə kimi əhəmiyyətli dərəcədə Rusiya ordusuna inteqrasiya edib.²⁴ Hələ bir neçə il əvvəl verilən məlumata görə Rusiyanın Cənubi Osetiyada 3500 nəfərlik, Abxaziyada isə 5000 min nəfərlik hərbi qüvvəsi var. Abxaziyada mövcud olan rus hərbi bazasında əsgərlərin 3500 nəfəri orduya, 1500 nəfəri isə Federal Təhlükəsizlik Xidmətinə və Federal Sərhəd Xidmətinə aiddir.²⁵

Son illərdə Rusiyanın Cənubi Osetiya ilə Gürcüstan arasındakı sərhəd xəttini qanunsuz olaraq dəyişdirməyə cəhd etməsi də Moskva – Tiflis münasibətlərində əlavə gərginlik yaradan məqam kimi dəyərləndirilir. Rusiyanın qeyri – qanuni olaraq sərhədi Gürcüstanın içərilərinə doğru çəkməsi nəticəsində kiçik də olsa bəzi gürcü əraziləri, o cümlədən də Bakı – Supsa neft kəmərinin bir hissəsi işğal ərazisinə daxil olmuşdur. Bəzi müşahidəçilərin fikrincə, Rusiya bu pozucu fəaliyyətini davam

²³ Government of Georgia, National Security Concept of Georgia (2012), 3, available at <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?lng=en&id=156940>

²⁴ See Kuimova, A. and Wezeman, S. T., ‘Russia and Black Sea security’, SIPRI Background Paper, Dec. 2018 (note 2).

²⁵ International Crisis Group, Abkhazia: The Long Road to Reconciliation, Europe Report No. 224 (Brussels: International Crisis Group, April 10, 2013), 3, <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/caucasus/georgia/224-abkhazia-the-long-road-to-reconciliation.pdf>.

etdirərsə yaxın gələcəkdə yalnız Gürcüstan üçün deyil, Azərbaycan üçün də mühüm geostrateji əhəmiyyəti olan Bakı – Tiflis – Batumi yolu da rusların nəzarəti altına düşə bilər.

Həmçinin, Gürcüstanın son 10 ildə qəbul etdiyi strateji sənədlərdə də Rusiya ölkənin ərazi bütövlüyünə və maraqlarına əsas təhlükə kimi qiymətləndirilir. 2011 – ci ilin dekabrında Gürcüstan parlamentinin təsdiq etdiyi yeni milli təhlükəsizlik konsepsiyasında Rusiyanın Gürcüstana qarşı “ağressiv” xarici siyasəti, “Gürcüstan ərazilərinin işğalı” da daxil olmaqla ölkənin milli təhlükəsizliyinə əsas təhdidlərdən biri kimi qeyd olunur.²⁶ 2014 – cü ilin iyununda gürcü hökumətinin qəbul etdiyi yeni Milli Hərbi Strategiyada ölkənin təhlükəsizliyinə əsas risk və çağırışlar kimi Rusiyanın Gürcüstan ərazilərinin işğalı və regional qeyri – stabillik olduğu bildirilir.²⁷ Gürcüstan hökumətinin təsdiq etdiyi 2017 – 2020 – ci illər Strateji Müdafiə İcmalında qeyd olunur ki, Rusiyanın işğal olunmuş bölgələrlə hərbi müqavilələri, həmin bölgələrin hərbişəkilənməsi yenidən hərbi təcavüz ehtimalını artırır. Həmin sənəddə bildirilir ki, 2008 – ci ildə Rusiyanın Gürcüstanda başladığı müharibə, ərazilərimizin işğalı və Moskvanın hərbi bazalarını işğal olunmuş bölgələrdə yerləşdirməsi ölkənin təhlükəsizliyini xeyli pisləşdirdi. Strateji Müdafiə İcmalında həmçinin o da qeyd olunur ki, Kremlin iqtisadi təzyiqlərindən və ölkə daxilində “yumşaq güc” (soft power) dən istifadəsi də Gürcüstanın təhlükəsizliyi üçün ciddi problemlər yaradır.²⁸ Sənəddə bildirilir ki, ölkə daxilində “yumşaq gücün” fəaliyyətinin əsas hədəfi dövlət institutlarının zəiflədilməsi, Avro – atlantik inteqrasiyaya inamsızlığın yaradılması, anti – Qərb, Rusiya meyilli qüvvələrin gücləndirilməsindən ibarətdir.

Gürcüstan – NATO münasibətləri

Gürcüstanın üzv olmaq istədiyi və təhlükəsizliyinin qarantı hesab etdiyi NATO ilə münasibətləri ölkənin müdafiə strategiyasında əsas yer tutur. 2008 – ci ildən başlayaraq Gürcüstanın müdafiə strategiyası dəyişməz olaraq qalıb. Bu strategiyanın əsasında ölkənin NATO – ya üzv olmaq hədəfi və Alyansla münasibətləri bütün səviyyələrdə inkişaf etdirmək, dərinləşdirmək cəhdi dayanır. 2011 – ci ilin sonlarında qəbul olunan Milli Təhlükəsizlik konsepsiyasında Gürcüstanın xarici və təhlükəsizlik siyasətinin prioriteti kimi ölkənin NATO və Aİ – na daxil olması göstərilib.²⁹ Bütün bunlara baxmayaraq, Rusiya ilə arasında olan Abxaziya və Cənubi Osetiya kimi həll olunmamış münaqişələr Gürcüstanın Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatına daxil olmasında əsas maneə olaraq qalmaqdadır. Gürcüstan xarici və müdafiə strategiyasının əsas məqsədlərindən biri olan Alyansa üzvlüyü baş tutmasa da son 12 ildə NATO – Gürcüstan münasibətləri xeyli inkişaf etmişdir. Hesab edirəm ki, getdikcə daha da dərinləşən və inkişaf edən bu münasibətlərin qısa xronologiyasını xatırlamaq yerinə düşərdi.

2008 – ci ilin sentyabrında, Rusiya və Gürcüstan arasında Cənubi Osetiyada baş verən “5 günlük” müharibədən sonra tərəflər arasında NATO – Gürcüstan komissiyası yaradıldı. Komissiyanın yaradılmasında məqsəd Gürcüstanın Alyansa daxil olmasını hazırlayacaq siyasi məsləhətləşmələri və praktiki əməkdaşlığı təmin etmək idi. Eyni zamanda Gürcüstan bu komissiya çərçivəsində 2008 – ci ildən başlayaraq ölkənin siyasi, hərbi, təhlükəsizlik sektorlarında Alyans standartlarına uyğun

²⁶ Georgian Ministry of Defence (MOD), National Security Concept of Georgia (MOD: Tbilisi, 2011)

²⁷ Georgian Ministry of Defence (MOD), National Military Strategy (MOD: Tbilisi, 2014), pp. 3–4.

²⁸ Georgian Ministry of Defence Strategic Defence Review 2017–2020 (note 13), pp. 53–54; and Gogvadze, G., ‘Georgia officially recognizes Russia’s soft power as a major threat’, Jam News, 12 May 2017

²⁹ Georgian Ministry of Foreign Affairs, “National Security Concept of Georgia.”

islahatların aparılması ilə bağlı illik Milli Proqramlar (ANP) qəbul edir.³⁰ NATO – Gürcüstan arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi istiqamətində növbəti əhəmiyyətli addım Alyansın 2014 – cü ilin sentyabrında keçirilən Uels sammitində Əsas Gürcüstan – NATO Paketini (the Substantial NATO–Georgia Package) qəbul etməsi oldu. Paket Gürcüstanın müdafiə qabiliyyətini artırmaqla bağlı tədbirləri, o cümlədən də, strateji – taktiki planlaşdırma, təchizat, hava hücumundan müdafiə, dəniz təhlükəsizliyi sahəsində Alyansla əməkdaşlığı nəzərdə tutur.³¹ 2015 – ci ilin avqustunda əməkdaşlıq haqqında paketin bir hissəsi olaraq Tiflis yaxınlığındakı hərbi bazada NATO – Gürcüstan Birgə Təlim və Qiymətləndirmə Mərkəzi yaradıldı. Mərkəzin başlıca məqsədi NATO və Gürcüstan hərbi qüvvələri arasında qarşılıqlı əlaqəni birgə təlim proqramları ilə təmin etməkdən ibarətdir.³² 2016 – cı ilin iyulunda Alyansın Varşavada keçirilən zirvə görüşündə NATO və Gürcüstan arasında əməkdaşlıqla bağlı yeni təşəbbüslər irəli sürüldü. Bu təşəbbüslər əsasən Gürcüstanın hava hücumundan müdafiə və hava nəzarətinin təmin edilməsində dəstəklənməklə bağlı idi. Həmin sammitdə Alyans üzvləri həmçinin Gürcüstanın iştirakı ilə Qara dənizdə mövcudluqlarını möhkəmləndirməklə bağlı müzakirə apardılar. 2017 – ci ilin mayında NATO Parlament Assambleyasının Tiflisdə keçirilən görüşündə Gürcüstanın Avro – Atlantik məkana inteqrasiyasını dəstəklənməklə bağlı deklarasiya qəbul edildi. Gürcüstan da öz növbəsində NATO – nun Qara dəniz regionunda hərbi iştirakını müdafiə etməyə hazır olduğunu bəyan etdi. Gürcüstanın, Qara dəniz regionunda möhkəmlənməklə bağlı strateji müzakirələrdə fəal iştirakının əhəmiyyəti 2018-ci ilin iyulunda Brüsseldə keçirilən NATO sammitində bir daha təkrarlandı.

Gürcüstan həmçinin, son illərdə NATO – nun müxtəlif regionlarda, Kosovada, İraqda, Əfqanıstanda həyata keçirdiyi sülhməramlı əməliyyatlarda, o cümlədən, Aralıq dənizində anti – terror əməliyyatlarında da yaxından iştirak edib. Onu da əlavə etmək istərdim ki, Gürcüstan Alyansın Əfqanıstandakı sülhyaratma əməliyyatlarında (İSAF) qeyri – NATO üzvləri arasında ən böyük hərbi qüvvə ilə iştirak edən ölkə olmuşdur. Gürcüstanla NATO arasında dərin əməkdaşlığı ifadə edən sahələrdən biri də keçirilən birgə təlimlərdir. 2011 – ci ildən bu günə kimi Gürcüstan və Alyans üzrə tərəfdaş dövlətlər illik “The Agile Spirit” adlı hərbi təlimlər keçirirlər. Onu da qeyd etmək istərdim ki, NATO üzvü olmayan bəzi dövlətlər də bu təlimlərdə iştirak edir.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, Gürcüstanın NATO – ya daxil olmasını siyasi olaraq (hüquqi olaraq yox) əngəlləyən əsas amil ərazi münaqişələrinin olmasıdır. NATO həll olunmamış ərazi mübahisələri olan ölkələri üzv kimi qəbul etmək istəməsə də, bəzi gürcü təhlilçilər Gürcüstanın Alyansa daxil olmaq üçün Abxaziya və Cənubi Osetiyanın işğal olunmuş əraziləri məsələsini həll edə biləcəyini qeyd edirlər. Bu analitiklər Gürcüstan və NATO-nun Abxaziya və Cənubi Osetiyanı NATO-nun V Maddəsinin qarşılıqlı təhlükəsizlik qərantiyasından, yəni təsir dairəsindən birgə azad edə biləcəyini irəli sürürlər. Onlar alyansın genişlənmə tarixini xatırlayaraq qeyd edirlər ki, vaxtilə AFR də 1955 – ci ildə NATO ya daxil edilərkən Sovet işğalında olduğu qəbul edilən Şərqi Almaniya V maddənin təsir dairəsindən çıxarılmışdır. Bu fikir hələ ki, müəyyən səbəblərdən Gürcüstan hökuməti və NATO tərəfindən o qədər

³⁰ NATO, “Media Backgrounder: NATO Georgia Relations,” February 2015, http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2015_02/20150203_1502-Backgrounder_Georgia_en.pdf.

³¹ NATO, “Substantial NATO–Georgia Package (SNGP)”, Fact Sheet, [2016]

³² NATO, “NATO–Georgian Joint Training and Evaluation Center (JTEC)”, Fact Sheet, 27 Aug. 2015

də “isti” qarşılansa da onun gələcəkdə tərəflər arasında ciddi müzakirə olunma ehtimalını da istisna etmək olmaz.

Gürcüstan – ABŞ münasibətləri

Gürcüstanın müdafiə strategiyasında önəm verdiyi digər tərəfdaş dövlət ABŞ – dır. Son 11 ildə digər sahələrlə yanaşı müdafiə sektorunda da iki ölkə arasında strateji tərəfdaşlıq münasibətləri formalaşdırılıb. 2009 – cu ilin yanvarın 9 – da iki dövlət arasında imzalanmış ABŞ – Gürcüstan Strateji Tərəfdaşlıq Xartiyası bu sahələrdə əməkdaşlığı prioritet elan etdi : demokratiya, müdafiə və təhlükəsizlik, iqtisadiyyat, ticarət və enerji məsələləri, insanlar arasında əlaqələrin və mədəniyyət mübadiləsinin artırılması. Birləşmiş Ştatlar Gürcüstanın NATO ilə geniş miqyaslı əməkdaşlığını və bütövlükdə Avro – Atlantika strukturlarına inteqrasiyanı tam dəstəkləyir.

ABŞ 2008 – ci il müharibəsindən sonra ordunun, silahlı qüvvələrinin yenidən qurulması ilə bağlı Gürcüstana böyük həcmdə maliyyə yardımları edib və etməkdə də davam edir. Məsələn, 2008 – 2009 – cu illər ərzində 144 milyon, 2010 – 2017 illər ərzində isə illik 74 milyon ABŞ dolları olmaqla Gürcüstana maliyyə yardımları edilib.³³ 2018 – ci ildə bu yardımların həcmi 40.4 milyon³⁴, 2019 – cu ildə isə 37 milyon ABŞ dolları, olmuşdur. Nəhayət, 2020 – ci ildə ABŞ tərəfindən ordu quruculuğuna 42.2 milyon ABŞ dolları maliyyə yardımını nəzərdə tutulub.³⁵ ABŞ tərəfindən qeyd etdiyimiz maliyyə yardımları əsasən Gürcüstanı ölkə hüduqlarından kənarıda iştirak etdiyi sülhməramlı əməliyyatlarda dəstəkləmək, sərhəd təhlükəsizliyi, hərbi təhcizatın yenilənməsi, terrorla mübarizə və müdafiə hazırlığına ayrılıb.

06 iyul 2016-cı ildə ABŞ və Gürcüstan Hökumətləri arasında imzalanmış "Müdafiə və Təhlükəsizlik Tərəfdaşlığının dərinləşdirilməsi" haqqında Memorandum ikitərəfli münasibətlərin müdafiə sahəsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və müvafiq olaraq əməkdaşlığı yeni səviyyəyə qaldırmışdır. Sənəd Silahlı Qüvvələrin döyüş hazırlığının artırılması üçün bütün zəruri səylərin səfərbər edilməsini nəzərdə tutur. Bunlardan əlavə, Birləşmiş Ştatlar Dövlət Departamenti 2017 – ci ilin noyabrında Gürcüstana 75 milyon ABŞ dolları dəyərində tank əleyhinə raket satışını təsdiq etdi.³⁶ Eyni zamanda ABŞ və Gürcüstan, 2011 – ci ildən başlayaraq mütəmadi olaraq birgə hərbi təlimlər keçirirlər. Beləliklə, ABŞ və Gürcüstan arasında hərbi əməkdaşlıqla bağlı qeyd etdiyimiz bəzi faktlar iki ölkənin müdafiə sahəsində NATO – dan kənar, ikitərəfli müstəvidə geniş əməkdaşlıq qurduğunu təsdiq edir.

Gürcüstanın müdafiə gücünü artırmaq məqsədi ilə əməkdaşlıq etdiyi ölkələr sırasında İsrail və Fransanın xüsusi çəkisinin olduğunu da qeyd etmək olar. İsrail, 1990 – cı illərin sonlarından 2008 – ci ilə kimi Gürcüstan ordusunu 400 milyon ABŞ dolları həcmində hərbi təhcizatla təmin edib.³⁷ 2008 – ci ilin avqustunda baş verən məlum müharibədə gürcü ordusunun hərbi təhcizatının əhəmiyyətli hissəsi Rusiya hərbi qüvvələri tərəfindən məhv edildi. Bu səbəbdən də müharibədən sonra Gürcüstan

³³ Data from Security Assistance Monitor, including FMF and IMET, and excluding Nonproliferation, Anti-Terrorism, Demining, and Related Programs (NADR) and International Narcotics Control and Law Enforcement (INCLE).

³⁴ Section 333 funding data is available from Security Assistance Monitor

³⁵ H.Rept. 116-78 to accompany H.R. 2839; S.Rept. 116-126 to accompany S. 2583.

³⁶ Defense Security Cooperation Agency, “Georgia—Javelin Missiles and Command Launch Units,” Transmittal No. 17-59, November 20, 2017, at <http://www.dsca.mil/major-arms-sales/georgia-javelin-missiles-and-command-launchunits>; Civil Georgia, “Javelin Missiles Arrive in Georgia,” January 23, 2018.

³⁷ Shachtman, N., ‘How Israel trained and equipped Georgia’s army’, Wired, 19 Aug. 2008

hökuməti ordunun hava hücumundan müdafiə, zireh əleyhinə, mühəndis, artilleriya və kəşfiyyat sistemlərinin modernləşdirilməsini prioritet götürdü. 2008-ci ildən sonra Gürcüstan ən böyük silah alışı 2015-ci ildə Fransadan 100 milyon avro dəyərində hava hücumundan müdafiə sistemi sifariş etməklə həyata keçirdi.³⁸ Ground Master (GM) 200 və (GM) 400 radar sistemlərinin ilk partiyaları 2018-ci ilin ortalarında Gürcüstana təhvil verildi.³⁹ Onu da qeyd etmək istərdim ki, Gürcüstandakı müstəqil təhlilçilər Fransa və ABŞ – dan hərbi təchizat ilə bağlı silahlar alınmasını bütövlükdə ölkənin NATO – na inteqrasiyasını, Alyans hərbiçiləri ilə qarşılıqlı əlaqəni artırdığını bildirirlər.

Türkiyə və Azərbaycan rəsmi Tiflisin müdafiə strategiyasında xüsusi yeri olan dövlətlərdir. 2011 – ci ildə Gürcüstanın qəbul etdiyi milli təhlükəsizlik konsepsiyasında həm Azərbaycan, həm də Türkiyə ilə olan əlaqələr strateji tərəfdaşlıq münasibətləri kimi xarakterizə olunur. 2014 – cü ildən Gürcüstan, Azərbaycan və Türkiyə müdafiə sahəsində əməkdaşlığı inkişaf etdirir.⁴⁰ Son 6 ildə üç ölkənin müdafiə nazirləri davamlı olaraq görüşlər keçirib və bu görüşlərdə müzakirə olunan əsas məsələlər hərbi təhsil, kiber təhlükəsizliyi, hərbi texnologiyaların inkişaf etdirilməsi və birgə hərbi təlimlərin keçirilməsi olmuşdur. 2017-ci ilin iyununda bu üç ölkə Gürcüstanda xüsusi əməliyyat bölmələrinin iştirakı ilə birgə “Qafqaz Qartalı 2017” adlı hərbi təlim keçirdi.⁴¹ 2017-ci ilin sentyabr ayında Gürcüstan üç ölkə üçün kompüterlə dəstəklənən birgə “Eternity 2017” hərbi təlimini keçirdi. Bu manevrin son məqsədi neft boru kəmərlərinin qorunması üçün strateji əməkdaşlığı gücləndirməkdən ibarət idi. Türkiyə, həmçinin Gürcüstanın və Azərbaycanın NATO – nun Sülh Naminə Tərəfdaşlıq proqramı çərçivəsində Avro – Atlantik strukturlarla əməkdaşlığında əsas rol oynayır. Gürcüstan, ikitərəfli əsasda hərbi və texniki, habelə hərbi təhsil və kəşfiyyat mübadiləsi sahəsində (həmçinin NATO çərçivəsində) Türkiyə və Azərbaycan ilə ayrı-ayrılıqda əməkdaşlıq həyata keçirir. Ümumiyyətlə, üçtərəfli (Gürcüstan – Azərbaycan – Türkiyə) əməkdaşlığın əsas meyarları kimi siyasi, iqtisadi, hərbi aspektləri qeyd etmək olar.

Gürcüstanın müdafiə strategiyasında, regionda digər qonşu dövlət olan Ermənistanla münasibətlərə o qədər də geniş yer verilmir. Bütövlükdə, Gürcüstanın baxış bucağından baxsaq, Ermənistanla münasibətlər strateji hesab oluna bilməz. Belə ki, Gürcüstanın milli təhlükəsizlik konsepsiyasında yalnız 4 dövlət strateji tərəfdaş hesab olunur : ABŞ, Türkiyə, Ukrayna, Azərbaycan. Buna baxmayaraq, iki ölkə arasında hərbi sahədə müəyyən əməkdaşlıq münasibətləri formalaşmışdır. 2010 – cu ildən başlayaraq Gürcüstan və Ermənistan arasında müdafiə sahəsində əməkdaşlıqla bağlı illik planlar qəbul edilir. İki dövlət arasında müdafiə sahəsindəki əməkdaşlığa əsasən təcrübə mübadiləsi, peşə hazırlığı və strateji planlaşdırma kimi məsələlər daxildir.

Gürcüstanın mövcud hərbi potensialı

Gürcüstanın hazırkı hərbi potensialını həyata keçirdiyi müdafiə strategiyasının nəticəsi hesab etmək olar. Bir qədər tarixə nəzər salaraq qeyd edə bilərik ki, Gürcüstan hərbi qüvvələrini 1991 – ci ildə, müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra yaratdı. Müstəqilliyinin ilk illərində gürcü ordusu Sovet

38 SIPRI Arms Transfers Database (note 63)

39 Civil Georgia, ‘Georgia says signed deal in France to buy “air defense system”’, 16 June 2015; Agenda.ge, ‘Georgia, France ramp up air defence deal with new contract’, 11 Apr. 2017; and Georgian Ministry of Defence, [Military Air Defence Day was celebrated at Alekseevka Military Base], Facebook, 31 May 2018 (in Georgian)

40 Mehdiyev, M., ‘Turkey, Azerbaijan, Georgia broaden military cooperation spectrum’, Azernews, 5 May 2015.

41 Civil Georgia, ‘Georgia hosts joint military exercises with Azerbaijan and Turkey’, 5 June 2017.

İttifaqından miras qalan kiçik arsenala sahib olmaqla həm də hərbi dəniz qüvvələrindən də məhrum idi. Gürcüstan, malik olduğu hərbi təchizatın əhəmiyyətli hissəsini 1992 – 1993 – cü illərdə Abxaziyada müharibə zamanı itirdi.⁴² Gürcü ordusunun modernləşdirilməsi prosesi yalnız 2004 – cü ildən başladı. Gürcüstan bir sıra ölkələrdən, xüsusilə də ABŞ, Türkiyə, Çexiya, Bolqarıstan kimi NATO – na üzv olan dövlətlərdən müasir növ silah və hərbi təchizat almaqla hərbi gücünü artırmağa nail oldu.⁴³

2007 – ci ilə kimi gürcü ordusu 21150 nəfərlik aktiv şəxsi heyyyətə malik idi. 2008 – ci ilin iyulunda Gürcüstan hökuməti ölkənin beynəlxalq sülhməramlı əməliyyatlarda iştirakını əsas gətirərək ordu sayını 5 min nəfər qaldırmaqla bağlı qərar verdi.⁴⁴ Həmçinin, Rusiya təcavüzünün artması təhlükəsi də belə bir qərarın verilməsində mühüm rol oynadı. Buna baxmayaraq, ordunun sayının artırılması ilə bağlı qərar həyata keçirilmədi. 2008 – ci ilin avqustunda Cənubi Osetiyada baş verən müharibə, ölkənin kiçik hərbi dəniz donanmasının və hava qüvvələrinin itirilməsi də daxil olmaqla Gürcüstan ordusunu xeyli sıradan çıxartdı.⁴⁵ Müharibədə üzləşdiyi böyük itkilərə baxmayaraq Gürcüstan ordunu yenidən formalaşdırmağa başladı. 2009 – cu ildə az saylı hərbi dəniz donanması sahil mühafizəsi kimi, daha dəqiq desək polis qüvvəsi olaraq Daxili İşlər Nazirliyinə daxil edildi.⁴⁶ Bunun ardınca, 2010 – cu ildə Hərbi Hava Qüvvələri Gürcüstan Quru Qoşunlarının tərkibinə birləşdirildi. Sonrakı yenidənqurma prosesi, Şərq və Qərb olmaqla Quru Qoşunlarında iki komandanlığın, eyni zamanda Aviasiya və Hava Hücümündən Müdafiə Komandanlığının (avisaiya və hava hücümündən müdafiə komponentlərini bir araya gətirərək) yaradılması ilə davam etdirildi.⁴⁷ Hazırda Gürcüstan silahlı qüvvələrinə Quru Qoşunlarının Şərq və Qərb Komandanlıqları, Təlim və Hərbi Təhsil Komandanlığı, Qoşunların Logistik Dəstək Komandanlığı, Aviasiya və Hava Hücümündən Müdafiə Komandanlığı, Xüsusi Əməliyyat Qüvvələri və Milli Qvardiya daxildir.⁴⁸

2018 – ci ilə olan məlumata görə Gürcüstan ordusunda aktiv şəxsi heyyyət sayı 20650 nəfərdir. Gürcüstan ordusu, 90% müqavilə əsasında xidmət edən peşəkar əsgərlərdən və çağırışçılardan təşkil olunub.⁴⁹ 2016 – ci ilin iyun ayında müdafiə naziri Tina Kidaşeli orduda çağırış sisteminin bitdiyini elan etdi.⁵⁰ Buna baxmayaraq, qərar Gürcüstanda sərt tənqid edildi və bu səbəbdən də yeni müdafiə naziri Levan İzoria köhnə çağırış sistemini yeni modifikasiyada bərpa etdi.⁵¹ Yeni çağırış sisteminə əsasən, bütün çağırışçılar peşəkar orduya dəstək olmaq üçün hərbi təlim alır və hərbi təlimlərdə iştirak etmək imkanına malikdirlər.⁵² 2018-ci ilin martında Gürcüstan Parlamenti hərbi ehtiyat qüvvələri haqqında yeni qanun qəbul etdi. Yeni sistemə görə ehtiyat qüvvə iki növdən ibarətdir: könüllü aktiv ehtiyat və məcburi səfərbərlik ehtiyatı. Aktiv ehtiyata üç alt komponent daxildir - silahlı qüvvələr ehtiyatı, ərazi

⁴² Khramchikhin, A., [Army of Georgia: before and after the war], Russkaya Planeta, 11 Nov. 2013 (in Russian)

⁴³ SIPRI Arms Transfers Database, Mar. 2018.

⁴⁴ Civil Georgia, [Personnel of the armed forces will be increased by 5000 people], 14 July 2008.

⁴⁵ RIA Novosti, [Russia lost 3 tanks, 6 aircraft and up to 20 armoured vehicles in South Ossetia in 2008], 8 Aug. 2010 (in Russian)

⁴⁶ International Institute for Strategic Studies, *The Military Balance 2011* (Routledge: Abingdon, 2012), p. 110.

⁴⁷ Georgian Ministry of Defence, 'Staff-structure', [n.d.]; Vetrov, A., [Armed forces of Georgia], *Sovremennaya armiya*, 12 July 2012 (in Russian); Georgian Ministry of Defence, 'National Security Council discussed new structure of armed forces', 27 Feb. 2016; and Georgian Ministry of Defence, 'Reform of aviation and air defence', 31 May 2016

⁴⁸ Georgia Ministry of Defence, 'Awarding military servicemen', 6 Oct. 2017; and Georgian Ministry of Defence, 'Staff-structure' (note 36)

⁴⁹ Menabde, G., 'Does Georgia have sufficient resources to create a new military reserve system?', *Eurasia Daily Monitor*, 25 May 2017.

⁵⁰ Fuller, L., 'Georgian Defense Minister under fire over conscription decree', *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 29 June 2016.

⁵¹ Menabde, G., 'Georgian authorities reinstate military conscription', *Eurasia Daily Monitor*, 22 Feb. 2017.

⁵² Fuller, L., 'An update on Georgia's military reform', *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 17 Feb. 2017.

ehtiyatı və mütəxəssislər ehtiyatı. Aktiv ehtiyat pilot layihəsi 2018-ci ilin oktyabr ayında başladı⁵³ Onu da əlavə etmək istərdim ki, son illərdə Gürcüstanın müdafiə büdcəsində də ciddi artım müşahidə olunur. 2017–2020-ci illər üçün Müdafiə Sahəsində Ağ Səhifəyə (The Defence White Paper) görə, əsas silah alışına ayrılan müdafiə büdcəsinin payı 2017-ci ildəki 4,1 faizdən 2020-ci ildə 8.5 faizə və yaxud 27.5 milyon lari (11 milyon dollar) – dən 61.2 milyona (24 milyon dollar) qədər artırılıb.⁵⁴

Ermənistanın müdafiə strategiyası

Gürcüstanla müqayisədə Ermənistanın müdafiə strategiyasında üstünlük verdiyi prioritetlər tamamilə fərqli faktorlardır. İlk növbədə burada hər iki dövlətin təhdid olaraq qəbul etdiyi aktorların müxtəlifliyini qeyd etməyə ehtiyac var. Ermənistan, bir dövlət kimi mövcudluğuna, təhlükəsizliyinə əsas təhdid kimi Azərbaycan və Türkiyəni, eləcə də bu iki ölkənin ittifaqını qəbul edir.⁵⁵ Bu bərdə ölkənin 2007 – ci ildə qəbul olunmuş milli təhlükəsizlik konsepsiyasında da, bu il iyulun 10 – da cəmiyyətə təqdim olunmuş yeni milli təhlükəsizlik konsepsiyasında da aydın göstərilib.⁵⁶ Həmçinin, Ermənistanın Hərbi Doktrinası "Ermənistan Respublikasına qarşı ittifaqların qurulması, möhkəmləndirilməsi və genişləndirilməsi, xüsusən Türkiyə Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında strateji ittifaqın qurulması" nı millətin hərbi təhlükəsizliyinə böyük bir xarici təhlükə kimi qeyd edir.⁵⁷ Bu Hərbi Doktrinada "Azərbaycan Respublikasının hərbi üstünlük əldə etmək və Qarabağ münaqişəsini hərbi yolla həll etmək istəkləri" ölkənin üzlaşdığı əsas təhlükələr sırasında bəyan olunur.⁵⁸ Erməni təhlilçilərinin fikrincə, doktrinada göstərilən bu məqam Azərbaycanın sürətlə artan hərbi büdcəsi və hərbi qüdrəti, rəsmi Bakının sərtləşən ritorikası ilə əlaqələndirilməlidir.⁵⁹

Rəsmi İrəvanın, özünə Azərbaycanı və Türkiyəni əsas təhdid olaraq qəbul etməsinin səbəbləri sırasında ən əsası təbii ki, Ermənistan – Azərbaycan münaqişəsinin doğurduğu hərbi – siyasi nəticələrdir. Məhz bu hərbi – siyasi nəticələr Ermənistanı həm Azərbaycanla, həm də onun əsas strateji tərəfdaşı olan Türkiyə ilə potensial münaqişə vəziyyətində saxlayır. Ermənistan tərəfindən Azərbaycan torpaqlarının işğalı davam etdikcə üçtərəfli (Ermənistan – Azərbaycan – Türkiyə) münasibətlərdə hərbi təhdid aspekti öz əhəmiyyətini qoruyub saxlayacaq.

Ermənistanın müdafiə strategiyasında Rusiya amili

İki ölkə arasında hərbi – siyasi əlaqələrin tarixi də, xarakteri də Rusiyanın Ermənistanın müdafiə strategiyasında əsas rol oynadığını təsdiq edir. Faktlara nəzər salsaq, Rusiya Ermənistanda böyük hərbi varlığını davam etdirir. Rusiyanın 102-ci hərbi bazası, 5 minə yaxın şəxsi heyəti, Ermənistan-Türkiyə

53 Novosti-Gruziya, [Georgian parliament approves draft of new military reserve system], 8 Mar. 2018 (in Russian); Georgian Ministry of Defence, [Active reserve pilot program started], 19 Oct. 2018

54 Georgian Ministry of Defence, White Paper 2017–2020 (note 13), p. 28.

55 The Military Doctrine of Republic of Armenia, <http://www.mil.am/media/2015/07/825.pdf>, Accessed on: June 15, 2016

56 [https://newsarmenia.am/news/analytics/novaya-strategiya-natsionalnoy-bezopasnosti-armenii-osnovnye-tezisy-/](https://newsarmenia.am/news/analytics/novaya-strategiya-natsionalnoy-bezopasnosti-armenii-osnovnye-tezisy/)

57 The Military Doctrine of Republic of Armenia, <http://www.mil.am/media/2015/07/825.pdf>, Accessed on: June 15, 2016

58 Republic of Armenia, "The Military Doctrine of the Republic of Armenia," <http://www.mil.am/en/68/70/76>.

59 Larisa Deriglazova and Sergey Minasyan, Nagorno-Karabakh: The Paradoxes of Strength and Weakness in an Asymmetric Conflict (Yerevan: Caucasus Institute, June 2011), 99–100, http://dealingwiththepast.org/wp-content/uploads/2015/03/CI-2011_Nag-Kar-eng.pdf; Thomas Grove, "Russia Starts Delivering \$1 Billion Arms Package to Azerbaijan," Reuters, June 18, 2013, <http://www.reuters.com/article/2013/06/18/us-russia-azerbaijan-arms-idUSBRE95H0KM20130618?feedType=RSS>.

sərhədi yaxınlığında, Gümrüdə yerləşir.⁶⁰ Rusiya tərəfindən Ermənistana hərbi-siyasi və hərbi-texniki dəstək bir neçə ikitərəfli müqavilələrə, o cümlədən Ermənistanın Gümrüdəki Rusiya hərbi bazası haqqında Rusiya-Ermənistan müqaviləsinə əsasən verilir. Həqiqətən də, 102-ci Rusiya hərbi bazası, Rusiya Federasiyasının Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin Sərhəd Qüvvələrinin "Ermənistan" hərbi qrupu ilə birlikdə Ermənistanın müdafiə sisteminin tərkib hissəsi hesab olunur. Ermənistandakı Rusiya hərbi bazası haqqında Müqaviləyə düzəlişlərin edilməsi haqqında imzalanmış Protokola uyğun olaraq (Avqust 2010-cu il) Gümrüdəki bazanın nəinki mövcud olma müddəti uzadıldı, həm də coğrafi və strateji məsuliyyət dairəsi genişləndirildi. Xüsusilə, Protokolun 3-cü maddəsinin yeni variantında bildirilir ki, Rusiya Federasiyasının maraqlarını müdafiə etmək funksiyasına əlavə olaraq, hərbi baza Ermənistan silahlı qüvvələri ilə birlikdə Ermənistan Respublikasının bütün sərhədləri boyunca təhlükəsizliyini təmin edəcəkdir.⁶¹ Onu da əlavə etmək istərdim ki, Ermənistanın təhlükəsizliyinə zəmanət həmçinin Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatının (KTMT) nizamnaməsinin 3 – cü maddəsi⁶² ilə verilir. Qeyd etdiyimiz kimi, Rusiya qüvvələri Ermənistanın Türkiyə ilə 268 kilometr uzunluğunda sərhəddini qoruyur.⁶³ Sərhədlərini ruslarla birgə mühafizə etmək zərurətini ermənilər "türk" amili ilə əlaqələndirirlər. Rusiya, eyni zamanda, 3624-cü Həbi Hava Bazasını on altı MiG-29 ilə Yerevanın Erebuni hava limanında saxlayır.

Bundan əlavə, Rusiya, Ermənistan silahlı qüvvələrinə KTMT üzvləri üçün nəzərdə tutulmuş güzəştli şərtlərlə silahlar satır. Ümumiyyətlə, Rusiya və Ermənistan arasında 1990 – cı illərin əvvəllərindən silah satışı, bağışlanması ilə bağlı geniş əməkdaşlıq münasibətləri formalaşmışdır. Son illərdə iki ölkə arasında silah satışı ilə bağlı əməkdaşlıq münasibətləri inamla davam etdirilir. Məsələn, 2015-ci ilin iyulunda Moskva İrəvana müasir Rusiya silahları almaq üçün 200 milyon ABŞ dolları məbləğində kredit verdi.⁶⁴ Silah sazişinin detallarına nəzər saldıqda görmək olar ki, bu alqı – satqı təmas xəttindəki erməni silahlı qüvvələrinin silah arsenalını xeyli zənginləşdirəcək. Həmin sazişdə nəzərdə tutulan silahlar əsasən bunlardır : TOS-1A termobarik çoxməqsədli raket sistemləri (MLRS) (220 mm), BM-30 Smerch çoxsaylı raket qurğuları MLRS (300 mm), AT-5 Spandrel tank əleyhinə idarə olunan raketlər (ATGM), Sa - 24 IGLA seriyalı insan daşıyan hava hücumundan müdafiə sistemləri (MANPADS), RPG-26 çiyinli tank əleyhinə raketlər və Avtobaza elektron döyüş sistemləri.⁶⁵ Əlavə olaraq sazişdə, Ermənistanın T-72 əsas döyüş tanklarının da yenilənməsi nəzərdə tutulub.

Paşinyan hökuməti Ermənistanın müdafiə strategiyasındakı ciddi dəyişiklikləri bəyan edərək Rusiya ilə hərbi əlaqələri, əvvəlki bütün ikitərəfli razılıqlarını təsdiqləyərək gücləndirdi və müasir silahların alınmasına diqqəti artırdı. 2018-ci ilin avqust ayında Ermənistan Rusiya ilə 100 milyon ABŞ dolları həcmində yeni kredit müqaviləsi imzaladı və 2019-cu ilin yanvarında tərəflər daha bir yeni müqavilə imzaladılar: bu sazişlərə əsasən on səkkiz yeni Sukhoy SU-30SM təyyarələri köhnə MiG-29

60 ("102nd Military Base," GlobalSecurity.org, <http://www.globalsecurity.org/military/world/russia/102-military-base.htm>; "Russia to Deploy Combat Helicopters at Armenian Base," Sputnik News, October 18, 2013, http://en.ria.ru/military_news/20131018/184232826/Russia-to-Deploy-Combat-Helicopters-at-Armenian-Base.html.

61 "Deal Signed on Extending Russian Military Presence in Armenia," Radio Free Europe – Radio Liberty, 20 August 2010, available at http://www.rferl.org/content/Russia_Armenia_Sign_Extended_Defense_Pact_/2133043.html

62 https://odkbcsto.org/documents/documents/ustav_organizatsii_dogovora_o_kollektivnoy_bezopasnosti/

63 Jacob Resneck, "Ghosts of the Past Haunt Turkish-Armenian Border," Deutsche Welle, April 23, 2015, <http://www.dw.com/en/ghosts-of-the-past-haunt-turkish-armenian-border/a-18395546>

64 IHS Jane's, "Russia details USD200 million arms sale to Armenia," <http://www.janes.com/article/58187/russia-details-usd200-million-arms-sale-to-armenia>, Accessed on 16 June 2016

65 <https://armenianweekly.com/2017/10/12/russia-loan-100-million-armenia-weapons-spending/>

təyyarələrini əvəz edəcək və AK – 12 avtomatik tüfəngləri əldə ediləcəkdir.⁶⁶ Qeyd olunan təyyarələrdən dördünün 2020-ci ilin əvvəlinə kimi Erebuni Hava Bazasında yerləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Ermənistanın hava hücumundan müdafiə sistemində, həmçinin Rusiya istehsalı olan S300 və BUK-M2 müxtəlif mənzilli yerüstü hava raketləri, həmçinin "İskəndər" qısa mənzilli ballistik raket sistemi daxildir. Onu da əlavə etmək istərdim ki, Ermənistan, Azərbaycanla paralel olaraq Çin ilə, xüsusən də Norinko və Poly Group şirkətləri ilə müdafiə sahəsində əməkdaşlığı inkişaf etdirməyə çalışır.

Ermənistanın hazırda Qərb silahlarını almaq üçün maliyyə imkanları məhdud olduğundan Rusiya, hərbi kreditlərlə alınan yeni silahlara görə ölkənin əsas silah tədarükçüsü rolunu qoruyub saxlayır. Bununla yanaşı son illərdə İrəvan silah alışıni şaxələndirməyə çalışıb. Bildirilir ki, Ermənistan Hindistanın Pinaka raket sistemini almağa maraqla göstərib. Bundan başqa, erməni mediası İsveçin Ermənistanı JAS-39 Gripen qırıcı təyyarələrini satmağı təklif etdiyi iddiasını irəli sürüb; bu təyyarələr Rusiya Su-30SM-dən daha bahalıdır. Təsdiqlənməmiş bu xəbərlər, Ermənistanın Rusiya ilə Su-30SM qırıcılarının təhvil verilməsi barədə sazişin imzalanmasını sürətləndirdi. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, Ermənistan ikitərəfli strateji sazişlər və Moskvanın rəhbərlik etdiyi Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatına (KTMT) üzv olmaq yolu ilə Rusiyanın Cənubi Qafqazdakı kritik geostrateji müttəfiqi olaraq qalır. 2016-cı ildə ortaq hava hücumundan müdafiə sisteminin yaradılması və birləşmiş erməni – rus işçi qrupu rəsmi olaraq fəaliyyətə başlayandan sonra bu ittifaq daha da gücləndirildi. Görünən odur ki, məhdud maliyyə imkanları olan Ermənistan Azərbaycanla silahlanma yarışında tarazlıq yaratmaq üçün əsas müraciət edəcəyi ünvan kimi Rusiyanı qəbul edir.

Ermənistanın müdafiə strategiyasında NATO və ABŞ ilə münasibətlər

KTMT-na üzv olmasına və Rusiya ilə yaxın təhlükəsizlik münasibətlərinə baxmayaraq, Ermənistan NATO ilə də fəal əməkdaşlıq edir. Münasibətlər siyasi dialoq, habelə təhlükəsizlik və müdafiə məsələlərində əməkdaşlıq üçün bir platforma olan Fərdi Tərəfdaşlıq Fəaliyyət Planı (IPAP) ilə tənzimlənir. Ermənistanın NATO-nun başçılıq etdiyi Kosovo Qüvvələri (KFOR) ilə birlikdə Kosovada yerləşdirilmiş 35 əsgəri və Əfqanıstanda Beynəlxalq Təhlükəsizliyə Yardım Qüvvələri (ISAF) ilə xidmət edən əlavə 120 əsgər və 5 təlimçisi olub. Rəsmi İrəvanın, NATO – nun sülhməramlı əməliyyatlarında iştirakının əsas məqsədi Alyansla münasibətləri inkişaf etdirmək və ordunun peşəkar hərbi təhsil almaq imkanlarını artırmaqdan ibarətdir.⁶⁷ Ermənistan, həmçinin Birləşmiş Ştatlarla da müdafiə sahəsində yaxından əməkdaşlıq edir. Vaşinqton erməni hərbi qüvvələrinə (qeyri-təbii) müdafiə texnikaları satışını həyata keçirir, eyni zamanda, xidmətlər göstərir və təlimlər keçir. İki ölkə arasında diqqəti cəlb edən sahələr terrorizmlə mübarizə, beynəlxalq sülh əməliyyatları, minalardan təmizlənmə və peşəkar hərbi təlimlərdir. ABŞ-ın Ermənistanı Xarici Hərbi Maliyyələşdirmə (FMF) proqramı çərçivəsində 2002-ci ildən sonra təxminən 42 milyon dollar, 2012-ci ildən sonra isə Beynəlxalq Hərbi Təhsil və Təlim (IMET) üçün əlavə 3,2 milyon dollar vəsait ayırmışdır.⁶⁸

⁶⁶ <https://euro-sd.com/2019/11/articles/15094/armenia-in-a-shifting-security-environment/?fbclid=IwAR2jyPC2YqADOWRm8B0slGOf5nJnZ7nL8DjLpmxWMJcpJnZGqg3nziJY86c>

⁶⁷ North Atlantic Treaty Organization (NATO), "NATO's Relations with Armenia," 2016, http://www.nato.int/cps/da/natohq/topics_48893.htm

⁶⁸ Embassy of the United States in Armenia, "Offices of Defense Cooperation," 2016, <http://armenia.usembassy.gov/odc.html>

Ermənistanın hərbi doktrinasında yeniliklər. “Tonoyan strategiyası”.

Son illərdə Ermənistan hərbi doktrinasında bir sıra dəyişikliklər həyata keçirib. 2015 – ci ilin fevral ayında Müdafiə Nazirliyi hərbi doktrinaya dəyişiklik edərək “dərindən müdafiə” yanaşmasından uzaqlaşdığını, “önləyici çəkəndirməyə” keçdiyini bəyan etdi. Hərbi doktrinaya dəyişikliklərin edilməsinin əsas səbəbləri kimi qonşu Azərbaycanla davam edən münaqişə, kiber təhlükəsizliyi və daha geniş bölgənin hərbi ləşdirilməsi göstərilirdi. Bu əhəmiyyətli dəyişiklik həm də silah arsenalının modernləşməsinə tələb edirdi.

Ermənistanın müdafiə strategiyasında dəyişikliyi zərurətə çevirən əsas hadisələrdən biri kimi 200 insanın ölməsi ilə nəticələnən və 2016 – cı ilin aprelində Qarabağda baş verən “dörd günlük müharibə” ni hesab etmək olar. Məhz bu müharibədə Ermənistan 1994 – cü ildən bu günə kimi davam edən atəşkəs rejimində ilk dəfə məğlubiyyətə uğrayaraq müəyyən ərazilər itirdi.⁶⁹ Ermənistan – Azərbaycan münaqişəsində son 26 ildə atəşkəs rejimi müntəzəm pozulsa da onların içərisində ən böyük zorakılıq halı “dörd günlük müharibədə” olmuşdur.

2018 – ci ildə Ermənistanda baş verən “məxməri” hakimiyyət dəyişikliyindən sonra da rəsmi İrəvanın müdafiə strategiyasında, hərbi doktrinasında dəyişiklik xətti davam etdirildi. Paşinyan hökumətinin müdafiə naziri olan David Tonoyan bu barədə ətraflı danışarkən açıq şəkildə bildirdi ki, Ermənistan artıq uzun müddətdir həyata keçirdiyi köhnəlmiş “xəndək müdafiəsi” strategiyasından hərbi qüvvələrin hücum imkanlarını artıraraq “aktiv çəkəndirmə” lehinə imtina edir.⁷⁰ Onun fikrincə bu strategiya, Azərbaycanın 2016-cı ilin aprelində baş vermiş "dörd günlük müharibə" miqyasında yeni hücum hərəkətləri edəcəyi təqdirdə, Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin düşməne qarşı əks hücum və ya önləyici tədbirlər həyata keçirmək hüququnu özündə saxladığını göstərir. 2019 – cu ilin martın sonlarında ABŞ-a səfəri zamanı Tonoyan, Azərbaycan tərəfinin münaqişənin həlli üçün "sülh üçün torpaq" düsturunu açıq şəkildə rədd etdi, hansı ki, bu düsturda erməni tərəfinin Dağlıq Qarabağdan kənar işğal etdiyi ərazilərin Azərbaycana qaytarılması nəzərdə tutulur. Bu düsturun əvəzinə Tonoyan Ermənistanı “yeni ərazilər üçün yeni müharibə” aparmağa hazırlaşmağa çağırırdı.⁷¹ Tonoyan və onun həmfikirələrinin düşüncəsinə görə bu yeni yanaşma Ermənistanın danışıqlardan geri çəkilməsi deyil, əksinə qondarma “Artsax Respublikası” nı danışıqlar prosesinə daxil etmək və hər iki erməni dövlət qurumunun təhlükəsizliyini təmin etmək niyyətinin ciddiliyini göstərir.

Onu da qeyd etmək istərdim ki, Tonoyan hələ müdafiə nazirinin müavini olarkən bu yeni strategiyayı təklif edirdi. O, 16-17 fevral 2016 – cı ildə keçirilən ATƏT – in Yüksək Səviyyəli Hərbi Doktrina seminarında yeni strategiyasının əsas istiqamətlərini tədbir iştirakçılara tanış etdi.⁷² Bu “Aktiv Çəkəndirmə Doktrinası” sonrakı illərdə bir sıra dəyişikliklərə məruz qaldı və yeni Tonoyan doktrinasının, klassik müharibənin ənənəvi olmayan elementlərinə taktiki səviyyədə, xüsusən də əvvəlcədən vurulan zərbələrə güvənməyə çalışdığını göstərir. Bundan əlavə, doktrina cəza və “düşmənlə öz ərazisində üz-üzə gəlmək” yolu ilə şərti çəkəndirmə anlayışına əsaslanır.⁷³ Cəza və

69 (“Nagorno-Karabakh’s Gathering War Clouds,” Europe Report no. 244 (Brussels: International Crisis Group, June 1, 2017), <https://d2071andvip0wj.cloudfront.net/244-nagorno-karabakhs-gathering-war-clouds.pdf>.

⁷⁰ Tert.am, 30 mart

⁷¹ Aravot.am, March 30

⁷² Azatutyun.am, February 18, 2016

⁷³ Mediamax.am, 8 aprel

yaxud çəkəndirmə strategiyası Ermənistanın 1994-cü ildən bəri qüvvədə olan ilkin müdafiə konsepsiyasını - mahiyyətə əvəz etdi.

Bu baxımdan son günlər Ermənistanın Tovuzda törətdiyi təxribat cəhdində Tonayan doktrinasının “izləri”ni görməmək mümkün deyil. Tovuzda, sərhəd bölgəsində mövqelərimizin ələ keçirilməsinə çalışılması, ordumuzun yüksət rütbəli zabitlərinin də daxil olduğu bir qrup hərbiçisinin terror nəticəsində qətlə yetirilməsi Tonayanın “düşməni cəzalandırmaq və öz ərazisində onunla üz – üzə gəlmək” strategiyasının tərkib hissəsi kimi qəbul edilməlidir. Ümumiyyətlə, Ermənistanın Tovuzda vəziyyəti gərginləşdirmək cəhdinin arxasında bir sıra hərbi – siyasi məqsədlərinin dayandığını təxmin etmək olar. Bu hərbi – siyasi məqsədləri qısa olaraq belə sıralaya bilərik : a) təmas xəttində yeni mövqelər əldə etməklə Azərbaycan üzərində, o cümlədən də danışıqlar prosesində əlavə siyasi – psixoloji təsir imkanları əldə etmək; b) atəşkəs rejimini dövlət sərhəddində pozmaqla Rusiya ilə Azərbaycanı qarşı – qarşıya qoymaq; c) Ermənistanın 2016 – cı ilin aprelində “dörd günlük müharibədə” uğradığı məğlubiyyət sindromunu aradan qaldırmaq və erməni ordusunun döyüş qabiliyyətinin yüksək səviyyədə olduğunu nümayiş etdirmək istəyi; d) kiçik də olsa hərbi uğurlar əldə etməklə pandemiya və digər səbəblərdən sosial – iqtisadi böhranın ağışına aldığı Ermənistanda Paşinyan iqtidarının nüfuzunu qaldırmaq və klanlararası mübarizədə mövqelərini gücləndirmək. Bütün bunlarla bərabər, Tovuz təxribatının baş verməsində kənar faktorların da rol oynadığını istisna etmək doğru olmazdı. Təxribatın, ölkəmizin əsas enerji – nəqliyyat xəttlərinin yaxınlığında baş verməsi xeyli düşündürücüdür. Son hadisələr ətrafında aparılan ən səthi təhlil belə Ermənistanın vəziyyəti gərginləşdirmək cəhdinin arxasında tək olmadığı qənaətinə gəlməyə imkan verir.

Tonoyanın yeni strategiyasını dəstəkləyən baş nazir Paşinyan çıxışlarında davamlı olaraq Ermənistanın inkişaf edən strateji müdafiə yanaşmasından danışır. O, çıxışlarının birində Azərbaycan hakimiyyətinin “erməni millətinə davamlı təhdidinin yolverilməz olduğunu” açıq şəkildə bildirdi. Paşinyan, Ermənistanın hər hansı bir təcavüzə sülh yolu ilə cavab verəcəyini, lakin lazım gələrsə bu sülhü hərbi qaydada həyata keçirməyə hazır olduğunu bəyan etdi.⁷⁴

Ermənistanın mövcud hərbi potensialı

Ermənistan ordusu haqqında danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, bu ölkənin müdafiə nazirliyi 28 yanvar 1992 – ci ildə yaradılıb. Erməni silahlı qüvvələrinin nizami ordu kimi formalaşmasında, döyüş qabiliyyətinin artırılmasında və hərbi təchizatında Rusiya Federasiyası əsas rol oynayıb. Onu da əlavə etmək istərdim ki, Ermənistan ordusu 1990 – cı illərin əvvəllərində Dağlıq Qarabağda gedən döyüşlərdə və Azərbaycan torpaqlarının işğalında birbaşa iştirak edib. Hal – hazırda Ermənistan ordusu 3 bölmədən – quru qoşunları, hava müdafiə və hərbi hava qüvvələrindən ibarətdir. Ermənistan silahlı qüvvələri 43 min nəfərlik şəxsi heyətə malikdir. Buna baxmayaraq İrəvandakı bəzi mütəxəssislər bildirirlər ki, onların iqtisadiyyatı yalnız 14 minlik ordunu optimal şəkildə dəstəkləyə bilər. Çox vaxt ayrı-ayrı qüvvələr kimi təqdim edilməsinə baxmayaraq, Ermənistan Silahlı Qüvvələri və qondarma “Artsax Müdafiə Ordusu” 65.000 nəfərlik şəxsi heyətlə vahid Komandanlıq və İdarəetmə (C2) sistemi ilə bir qüvvədir. Bu qurumların vahid Ermənistan Silahlı Qüvvəsi (Joint Armenian Armed Forces - JAAF) olaraq konseptual şəkildə təqdim edilməsi daha düzgündür. Onu da qeyd etmək istərdim ki, Dağlıq Qarabağda yerləşdirilən JAAF-ın seqmenti daha yığcamdır və inkişaf etmiş operativ

⁷⁴ Premierminister.am, April 6

hərəkətliliyi özündə birləşdirir, orta və yuxarı eşalonları demək olar ki, tamamilə 1992-94-cü illər müharibəsi veteranlarından ibarət olan peşəkar zabit korpusu var. Qarabağdakı erməni silahlı qüvvələri texniki baxımdan kifayət qədər yaxşı təchiz edilmiş və ya xaricdən gətirilən müasir silahlarla təmin edilmişdir.

Bir vacib məqamı da qeyd etmək istərdim ki, Ermənistanın öz silahlı qüvvələrində şəxsi heyət və hərbi arsenalıba bağlı təqdim etdiyi rəqəmləri tam həqiqət kimi qəbul etmək doğru olmazdı. Ermənistan parlamenti 1992 – ci ilin iyulunda, orduda şəxsi heyətə, tanklara, artilleriyaya, zirehli döyüş maşınlarına, döyüş təyyarələri və helikopterləri kimi hərbi texnikanın əsas kateqoriyalarına hərtərəfli məhdudiyət qoyan “Avropada Adi Silahlı Qüvvələr haqqında Müqavilə” ni təsdiq etsə də hələ də Azərbaycanın işğal olunmuş Qarabağ bölgəsində Müqavilə ilə məhdudlaşdırılmış hesaba alınmamış silah və texnika saxlamaqda davam edir. Bununla bağlı beynəlxalq müstəvidə Azərbaycan da Ermənistanı haqlı olaraq dəfələrlə ittiham edib.

Haşiyəyə çıxaraq qeyd etmək istərdim ki, “Avropada Adi Silahlı Qüvvələr haqqında Müqavilə” 1990 – cı ilin noyabrın 9 – da Parisdə, NATO və Varşava Müqaviləsi Təşkilatına daxil olan 22 dövlət tərəfindən imzalanmışdır . Daha sonra SSRİ – nin və Çexoslovakiyanın dağılması ilə yeni yaranan müstəqil dövlətlərin hesabına Müqavilə iştirakçılarının sayı 30 -a çatmışdır. 1999 – cu ilin noyabrında ATƏT – in İstanbul zirvə görüşündə “Avropada Adi Silahlı Qüvvələr haqqında Müqavilənin Uyğunlaşdırılması Sazişi” imzalandı. Bu Saziş əvvəlki Müqavilədən fərqli olaraq hərbi texnikanın kvotasını iştirakçı dövlətlər üzrə müəyyən edirdi. Rusiyanın Gürcüstan və Moldovadan hərbi qüvvələrini tam çıxartmamasını səbəb göstərərək NATO – na daxil olan heç bir dövlət bu günə kimi “Avropada Adi Silahlı Qüvvələr haqqında Müqavilənin Uyğunlaşdırılması Sazişi” ni ratifikasiya etməmişdir və nəticədə, Saziş hələ də qüvvəyə minməyib. Sazişi imzalamış və onu ratifikasiya etmiş dörd dövlətdən biri olan Rusiya isə əvvəlcə 2007 – ci ildə Sazişdə iştirakına “moratorium”, 2015 – ci ildən isə iştirakını tamamilə dayandırmışdır. Rusiyanın Sazişdə iştirakını dayandırmasının əsas səbəbi kimi NATO – na üzv olan dövlətlərin Sazişi ratifikasiya etməməsini göstərmişdir. Ümumiyyətlə, “Avropada Adi Silahlı Qüvvələr haqqında Müqavilənin Uyğunlaşdırılması Sazişi” nin hələ də qüvvəyə minməməsi və Rusiyanın bu Sazişdə iştirakını dayandırması Avropada hərbi – siyasi vəziyyətə ciddi təsir göstərir. Belə ki, həm bir çox NATO ölkələrinin, həm də Rusiyanın Sazişin məhdudlaşdırıcı şərtlərini kənara qoyaraq hərbi texnika və qüvvə sayını artırmaqda sərbəstlik əldə etməsi Avropada geosiyasi qarşıdurma meyillərini daha da artırır.

Nəticə

Beləliklə, Gürcüstan və Ermənistanın xarici siyasətini və müdafiə strategiyalarını təhlil edərkən gəldiyimiz nəticələri qısa olaraq belə ümumiləşdirə bilərik : hər iki dövlət fərqli hərbi – siyasi ittifaqlarda olmaq və yaxud belə ittifaqlara inteqrasiya etmək siyasətində sabitdir; regional təhdidlər həm rəsmi Tiflisin, həm də rəsmi İrəvanın xarici siyasət; müdafiə strategiyasının müəyyənləşməsində əsas rol oynayır; hər iki ölkənin xarici siyasəti əsasən bir vektorlu olsa da Gürcüstan və Ermənistan siyasi – iqtisadi maraqlarını nəzərə alaraq dünyanın digər güc mərkəzləri ilə də münasibətlərini inkişaf etdirməyə çalışır; Ermənistanın Qərblə yaxın münasibətlər qurmaq cəhdləri həm də Rusiyanın bu ölkə üzərində təsirini azaltmaq məqsədi daşıyır; Gürcüstanın xarici siyasət və müdafiə strategiyasında Azərbaycan və Türkiyə ilə münasibətlər xüsusi yer tutur; Ermənistan – Gürcüstan münasibətləri bir

çox səbəblərdən bir qədər ziddiyyətli olsa da hər iki ölkə bir – birlərinin etno-ərazi münaqişələrinə neytral yanaşırlar; Ermənistan və Gürcüstanın fərqli siyasi, iqtisadi, təhlükəsizlik maraqları hər iki dövlətin regionda formalaşmış geosiyasi konfigurasiyanın ayrı – ayrı qütblərində olmasını labüd edir; İrani regionda Rusiyadan sonra Ermənistanın əsas strateji tərəfdaş dövləti hesab etmək olar, Gürcüstanın İranla münasibətləri inkişaf etdirmək siyasətində əsas məqam bu ölkənin iqtisadi-ticari maraqlarıdır; Ermənistan Rusiyanın hərbi – siyasi təhlükəsizlik “çətiri” altında olsa da Gürcüstanın yaxın perspektivdə NATO üzvlüyünün qeyri – müəyyən görünməsi bu ölkə ətrafında təhlükəsizlik risklərini artırır; Ermənistandan fərqli olaraq Gürcüstan kiçik, ancaq peşəkar orduya malikdir; hərbi – təchizatın alınmasına görə Gürcüstan Ermənistanla müqayisədə daha çox ölkə ilə əməkdaşlıq edir; Ermənistan və Gürcüstan arasında müdafiə sahəsində strateji tərəfdaşlıq münasibətləri mövcud deyil; nəhayət, Gürcüstanın müdafiə strategiyasının (o cümlədən xarici siyasət) başlıca qayələrindən biri ölkənin ərazi bütövlüyünə nail olmaqdırsa, Ermənistanın müdafiə strategiyasının (o cümlədən xarici siyasət) əsas məqsədlərindən biri Azərbaycan torpaqlarının işğalını davam etdirərək regionda ikinci erməni dövlətinin yaradılmasını reallaşdırmaqdır.

**Müəllif: Mətin Məmmədli- Siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Dövlət Universiteti
“Diplomatiya və müasir inteqrasiya prosesləri” kafedrasının dosenti**

Yazıda əks olunmuş fikirlər müəllifə məxsusdur və Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzinin mövqeyini əks etdirməyə bilər.